

VERANTWOORDING RECONSTRUCTIE FINANCIËN HOLLAND 1572-1668

[De hieronder opgenomen tekst en de bijbehorende tabel zijn overgenomen uit R. Liesker en W. Fritschy, *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel IV Holland (1572-1668)* (Den Haag 2004).]

II.2.2 Toelichting bij de reconstructie van de inkomsten en uitgaven van Holland voor de periode 1572 tot en met 1668¹

Tabel II.2 laat zien hoe voor de periode 1572 tot 1668 de schattingen voor de totalen in de Overzichtstabel tot stand zijn gebracht. Voor de beginperiode, waarvoor bijzonder weinig bronnen beschikbaar waren, zijn de bedragen waarvoor wel een betrouwbaar geachte bron beschikbaar was vet weergegeven. Schattingen zijn gecursiveerd. Uit primaire bronnen afkomstige schattingen zijn vet gecursiveerd. De wijze waarop de schattingen in deze tabel tot stand zijn gekomen wordt hierna per kolom toegelicht.

Kolom 1 De gemene middelen

1572-1574 De bewaard gebleven borderellen van rekeningen van:²

- Jacob Bol, de Spaansgezinde ontvanger van het gemene land tot de Opstand, over het jaar tot 30 april 1572³
- Franchoys van Valckesteyn als 'ontfanger vant gemeen lant' (ongedateerd, maar blijkens de postomschrijvingen over de jaren 1571 en 1572)
- dezelfde, maar nu als: 'ontfanger van de Staten van de imposten en ommeslagen gevallen in den jare 1573',
- Nicolaes van der Laen als 'ontfanger-generaal van de gemeene landtspenningen', over vermoedelijk 1 juni 1573 tot eind juli 1574,⁴
- de eerste rekening van Jacob Muys als ontvanger generaal (waarschijnlijk over juli 1574 tot november 1575) die een post bevat getiteld 'uyt handen van de vijff ontfangers' - naar men mag aannemen waren dat de pas aangestelde ontvangers-particulier van de gemene middelen -⁵
- de gepubliceerde (complete) rekening van Maerten Ruychaver, thesaurier in het Noorderkwartier van eind september 1572 tot eind november 1573,⁶ bevatten de volgende gegevens:

¹ Met dank aan Marjolein 't Hart, Victor Enthoven en Olaf van Nimwegen voor hun commentaar op een eerdere versie van dit hoofdstuk; voor een interpretatie van de betekenis van de hier verzamelde gegevens voor nader inzicht in de financiering van de Nederlandse Opstand zie W. Fritschy, 'A "Financial Revolution" reconsidered; public finance in Holland during the Dutch Revolt, 1572-1648', *Economic History Review* 4 (2002). De tabellen in dit artikel zijn niet identiek aan die in dit boek, deels omdat incidenteel nog nieuwe gegevens beschikbaar kwamen en herziene schattingen mogelijk waren, deels omdat het artikel tevens een poging bevat om de betekenis van de buitenlandse subsidies voor de financiering van de Opstand te bepalen. Daarvan is hier afgezien, omdat deze primair de financiën van de Generaliteit betroffen, niet die van Holland.

² NA, 3.01.13, Buys, inv.nrs. 20-23; het artikel van Tracy, 'Keeping the wheels of war turning' attendeerde ons op deze bronnen.

³ NA, 3.01.28, RtA, inv.nr. 328; de gegevens werden ontleend aan Tracy, 'Holland's new fiscal regime, 1572-1576'.

⁴ Dit vermoeden is gebaseerd op het feit dat de derde rekening van Fr. van Valckesteyn, zijn rekening als tesorier van de oorlog (dus kennelijk niet langer als gemenelandsontvanger) van Holland, van 1 juni 1573 tot eind juli 1574 loopt en dat deze bij de ontvangsten een bedrag 'uit handen van Nicolaes van der Laen als ontfanger generael' bevat van 328.326 gulden. Het bedrag aan de uitgavenzijde van de rekening van N. van der Laen van 'sijn ontfangerschap generael geëxpireert den lesten Julij anno 1574' is echter niet identiek (slechts 302.360 gulden).

⁵ Meer over deze drie ontvangers in J.W. Koopmans, *De Staten van Holland en de Opstand. De ontwikkeling van hun functies en organisatie in de periode 1544-1588* (diss. Groningen 1990) passim.

⁶ Integraal gepubliceerd in: N.J.M. Dresch, 'Rekening van Maerten Ruychaver, thesaurier in het Noorderkwartier, 1572/1573' in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historsch Genootschap te Utrecht* 49 (1928) 48-139.

Tabel II.2.1 Samenstelling opbrengst 'imposten' (=gemene middelen) 1571-1575 (schattingen gecursiveerd)*

	1571	1572	1573	1573?/ juli1574	1574/75	1575
van imposten van de wijnen en bieren						240.000
gepacht in het jaar ...	3.725		64.249			
(jaar eindigend met 30 april 1572)	(84.071)					
in april		24.669				
(?-eind juli 1574?)				4.199		
hoornbeesten en bezaaide landen				6.630		72.000
(jaar eindigend met 30 april 1572)	(9.421)					
som van de impost van het gemaal	3.055	5.811		2.487		24.000
(jaar eindigend met 30 april 1572)	(29.153)					
van het slachtgeld	1.380	3.187				
van het waaggeld	973			3.581		18.000
van de impost van de olie	14					
van de impost van het laken	110					7.200
gouden en wollen lakens				2.347		
van de impost van de haring en bokking	17					10.800
van de impost van de turf	322	1.571	2.019	7.601		24.000
(jaar eindigend met 30 april 1572)	(6.238)					
zout				525		
zeep						36.000
lastgeld op de granen						108.000
totaal (in de bron)	9.796	-	66.268	27.373	351.503	540.000
imposten mrt-okt. Noorderkwartier			6.215			
(helft van bedrag in kolom 1573/4)			13.687	13.687		
(helft van bedrag in kolom 1574/5)				175.752		
totaal (eigen optelling)		35.238	86.170	189.439		
schatting verpachtingen in oktober		30.000				
stedelijke accijnzen gebruikt voor oorlogslasten		32.000	75.000	105.038		
(jaar eindigend met 30 april 1572)	(44.205)					
gereconstrueerd totaal		97.000	161.000	294.000		540.000

NB De bedragen uit de rekening van Jacob Bol zijn tussen haakjes geplaatst.

Tussen 1539 en 1567 hadden de 'gemene middelen' (of 'imposten') nooit meer dan 58.000 gulden op jaarbasis opgebracht.⁷ De 'Memorie van 1755' (f23v)⁸ vermeldt dat de prins in 1573 de imposten op koren, boter, kaas, geslacht, lakens, olie en haring afschafte, maar die op de wijnen en bieren, evenals het 'morgengeld' op het platteland, verdubbelde. De gegevens in bovengenoemde rekeningen vermelden echter geen accijnzen op boter en kaas vóór 1573 en vermelden wel ook in 1573/4 nog opbrengsten op het gemaal (=het malen van koren) en op de lakens (=wol). De veel hogere bedragen voor wijnen en bieren in de rekening van Jacob Bol over het jaar tot 30 april 1572 en voor de aprilverpachting in de rekening van Valckesteyn van 1572 wijzen er op dat het lage bedrag voor 1573?/4 in die van Van der Laen, net als het lage bedrag aan wijnen in Valckesteyns eerste rekening over 1571, slechts een klein deel van de opbrengst toont.

Alleen voor het jaar 1573 is een afzonderlijke opbrengst van de imposten in het Noorderkwartier over een half jaar bekend. Aangenomen is dat de bedragen voor de andere jaren die inclusief het Noorderkwartier zijn. In de rekening van ontvanger-generaal Van der Laen waren namelijk tevens de voor de 'gemene zaak' aangewende opbrengst aan stedelijke accijnzen opgenomen, die expliciet ook de opbrengst in het Noorderkwartier bevatten. Inclusief het aandeel 'uit Westvrieslandt' en 'uit Zeelandt' betrof dit in totaal een bedrag van 111.498 gulden.⁹ Na aftrek van het bedrag voor Zeeland resteerde 105.038 gulden voor Holland.

⁷ Tracy, 'The taxation system', table 4, 115-117.

⁸ Zie over dit stuk I.5.6.

⁹ Tracy, 'Keeping the wheels of war turning', 139 heeft het bedrag van 111.498 in zijn kolom 'common revenues'.

Dit bedrag is bij de kolom 'gemene middelen' opgenomen, omdat het ter beschikking stellen van de opbrengst van de stedelijke accijnzen aan de ontvanger-generaal als een overgangsstadium naar de verhoging van de tarieven (en het aantal) van de 'gemene' middelen in 1574 kan worden beschouwd.

Voor Delft is bekend dat daar meteen vanaf 1572 nauwelijks meer stedelijke renteniers waren betaald, omdat de Staten bijna het gehele inkomen uit de stedelijke 'grote accijns' (vnl. bier) aan de oorlog hadden besteed. Delft betaalde in 1572-73 en 1573-74 slechts resp. 3.166 en 5.341 gulden aan renten, dus gemiddeld ongeveer 4.000 gulden per jaar, terwijl de stedelijke rentelast in de jaren daarvoor een orde van grootte van ongeveer 17.000 gulden per jaar had gehad.¹⁰ De uit de 'grote accijns' afkomstige bijdrage van Delft aan de oorlog bedroeg in deze jaren dus waarschijnlijk ongeveer 13.000 gulden, dus ongeveer 1.080 gulden per maand. Dus in de vijf maanden na de 'vrije' statenvergadering van juli 1572 werd er in Delft wellicht ongeveer 5.400 gulden uit de stedelijke accijnzen voor de gemene zaak besteed. Als Delft op ongeveer 17% van Holland kan worden geschat (geschat op basis van tabel II.2.2 hierna met weglating van Amsterdam dat pas in 1578 tot de Opstand toetrad), dan kwam dus voor heel Holland in de laatste vijf maanden van 1572 wellicht ongeveer 32.000 gulden uit stedelijke accijnzen voor de gemene zaak beschikbaar, en in heel 1573, als twaalf maal het maandbedrag van Delft toen wederom neerkwam op ongeveer 17%, dus ongeveer 75.000 gulden.

- 1575 De Memorie van 1755 (f23v) vermeldt dat er op 10 mei 1574 een 'ampel placaat' was verschenen op de wijnen, brandewijnen, bieren, hoornbeesten, bezaaide landen, gemaal, zout, turf en kolen, en waag en dat in november 1574 voorgesteld was 'te continueren in de maandelijksse contributie', te vinden 'bij middelen van excijnsen van de wijnen en bieren (...) en voorts dat 'ter betaling van het tractement van Zijne Excellentie' [= de prins van Oranje] geëmployeert zoude worden de impost op de hoornbeesten en daartoe nog het lastgeld, hetwelk geheven zoude worden zulks als het bij de steeden particulier was ingesteld' (f16v). Het besluit daartoe, op 10 december 1574, vermeldde de per middel per maand verwachte opbrengst (f 17r). Deze bedragen zijn in bovenstaande tabel met twaalf vermenigvuldigd om een schatting van de opbrengst van de gemene middelen in 1575 te verkrijgen.¹¹
- 1576-1577 Voor deze jaren zijn ronde bedragen geschat, op basis van de veronderstelling van een geleidelijke toename van het geschatte bedrag van 540.000 gulden voor 1575 tot het uit de 'Estat Sommier' in het archief Van Oldenbarnevelt (zie Bijlage A) bekende bedrag voor de opbrengst in 1578 van 818.397 gulden.
- 1578-1585 Voor deze jaren waren uit de genoemde 'Estat Sommier' exacte pachtbedragen van de gemene middelen bekend (zie Bijlage A). Ze worden in de bron omschreven als 'de gemene middelen *ter betaling van de lasten van de oorlog te lande* [curs. WF] in pacht gegeven'.¹² Het is niet uitgesloten dat er in deze jaren nog meer pachtopbrengsten waren uit met name het middel op de hoornbeesten en de bezaaide landen en het lastgeld. In de staten voor 1574, 1586 en 1599 kwamen deze middelen immers afzonderlijk voor als de inkomstenbron waaruit eerst het tractement van de prins van Oranje en later dat van Leicester werd betaald (zie de aantekening bij 1586 hierna). Voor 1584 is er inderdaad ook een vermelding van een opbrengst van de gemene middelen van 1.440.000 gulden.¹³

N.B. Voor de periode vanaf juli 1578 tot maart 1582 zijn pachtopbrengsten uitgesplitst per district en binnen elk district uitgesplitst naar middel bewaard gebleven.¹⁴ Daaruit blijkt de volgende verdeling per district voor de periode 1 oktober 1581 tot 31 maart 1582

¹⁰ Van Dijk, 'De geldelijke druk op de Delftsche burgerij', 175-177.

¹¹ Tracy, 'Keeping the wheels of war turning', 139, vermeldt een bedrag van slechts 158.000 gulden, helaas ontbreekt bij dit bedrag de bronvermelding.

¹² 'Les moyen communs de payment des charges de la guerre par terre donne en ferme.'

¹³ Dormans, *Het tekort*, 23 met als bron NA, FH 806b, p. 3 jaar 1584

¹⁴ Zeeuwsch Archief, arch.nr. 2.1 'Staten van Zeeland en hun Gecommitteerde Raden', inv.nr. 1713 'Register van de verpachtingen der gemeene middelen in Zeeland over de maanden 1578(juli)-1582(mrt) met staten van de opbrengst dier middelen in Holland over maanden 1579(jan)-1582(mrt)'. Met dank aan mr. W. Dirksen te Middelburg, die ons op deze bron attent maakte.

Tabel II.2.2 Verdeling opbrengst gemene middelen over de belastingdistricten 1581/2.

Dordrecht	61.756	13%
Haerlem	26.131	6%
Delft	68.409	15%
Leyden	46.281	10%
Amstelredam	61.136	13%
Gouda	37.213	8%
Rotterdam	24.497	5%
Briele	26.131	6%
Noorthollant	113.221	24%
	464.775	100%

In het district Amsterdam was 50.656 gulden afkomstig van binnen de stad, dus 83%. In het district Dordrecht was 23.994 gulden afkomstig van binnen de stad, dus 39%. Binnen deze twee steden was tussen 1 januari 1579 en 1 april 1582 de verdeling over de verpachte middelen als volgt:

Tabel II.2.3 Samenstelling van de opbrengst van de gemene middelen binnen de steden Amsterdam en Dordrecht 1579-1582

	Amsterdam stad			Dordrecht stad			percentages voor deze twee steden tesamen
	jan - apr 1579	okt 1579- apr 1580	okt 1581- apr 1582	jan - apr 1579	okt 1579- apr 1580	okt 1581- apr 1582	
wijn	1.750	2.050	2.276	736	1.070	2.022	5%
brandewijn	169	220	100	78	100	139	0%
bieren	9.750	24.975	25.335	7.150	12.875	13.778	55%
tgemaal	1.800	3.475	3.520	914	1.540	1.225	7%
tbestiael	400	5.875	5.400	142	1.653	1.690	10%
de wage	2.510	8.200	7.800	1.060	1.520	2.850	15%
zoute	15	7		8	41	64	0%
zeepe	650	1.520	2.800	210	284	500	4%
hoornbeesten			3.425	38	78	41	3%
coelen (kolen)				1.413		1.685	1%
totaal	17.044	46.322	50.656	11.749	19.161	23.994	100%

- 1586 Zie voor een verantwoording van het bedrag van 1.498.424 gulden de staat van lasten en middelen in 1586 in Bijlage B. Aan dit bedrag is, gezien de grotere uitvoerigheid van deze staat, de voorkeur gegeven boven het bedrag van 1.400.975 gulden uit Bijlage A (zie ook de opmerking over extra inkomstenbronnen bij de jaren 1578-1585).
- 1587-1599 Bij gebrek aan beter is verondersteld dat de opbrengsten van de gemene middelen in deze jaren elk jaar met een zelfde percentage toenamen. Een groeipercentage van bijna 4,7% per jaar bleek voor het jaar 1599 te resulteren in ongeveer het bedrag van 2,7 miljoen gulden dat de 'staat van het inkomen' voor 1599 in de Memorie van 1755 (f19r) als (totaal)opbrengst voor de gemene middelen (inclusief hoornbeesten en bezaaide landen en lastgeld e.d.) gaf. Het lijkt onaannemelijk dat de groei inderdaad op deze geleidelijke wijze is verlopen, maar concrete gegevens om te schatten wanneer en in hoeverre deze te danken was aan de invoering van nieuwe middelen, tariefsverhogingen of andere maatregelen in plaats van aan bevolkingsgroei en/of economische groei ontbreken. Wel vermeldt Bijlage A uitdrukkelijk dat na de komst van Leicester buiten de oude middelen ook 'zekere nieuwe in werking zijn gebracht' en dat er toen nauwgezette plakaten en ordonnanties op de wijze van heffing zijn gemaakt. Maar het is onzeker of dat de opbrengststijging in 1586 verklaart of dat dat er op

wijst dat wellicht het grootste deel van deze opbrengststijging al van vlak na 1586 zal dateren. Ook de immigratiegolf na de val van Antwerpen en de sluiting van de Schelde in 1585 kan bijgedragen hebben tot een sprongsgewijze groei kort nadien. Maar als de opbrengst al in 1587 op bijvoorbeeld twee miljoen gulden geschat zou worden, ook dan zou er in de jaren daarna nog steeds van een groeipercentage van zo'n 2,5% per jaar sprake geweest moeten zijn om uit te komen op het bedrag voor 1599. Tabel II.2.4 biedt een schatting van de totale opbrengst van de gemene middelen in 1590 die de op bovenbeschreven wijze verkregen schatting aannemelijk maakt.

Tabel II.2.4 Opbrengsten gemene middelen in 1590, 1599 en 1608 (schattingen gecursiveerd)

	1590	1599	1608
gemene middelen excl. lastgeld, turf en de stuivers op tonnebier		2.050.000	
wijnen	63.216		281.874
bieren	413.671		1.129.390
stuivers op tonnebier	80.504	100.000	406.611
brandewijs	5.082		18.378
gemaal	75.492		698.084
bestiaal	91.781		415.496
waag	85.490		200.655
12 st. op de tonnezeep	28.074		24.989
consumptiezeep	16.071		51.074
gouden en zilveren lakenen	4.436		12.274
consumptiezout	29.772		207.504
azijn	5.085		
		898.674	3.446.329
hoornbeesten en bezaaide landen	280.000		363.366
wollen lakenen	75.000		100.619
paarden	15.000		20.850
turf en kolen	130.000	150.000	205.035
lastgeld	360.000	400.000	
		860.000	689.870
ongefund. proc. (sinds 1595)			5.015
rondemaat (sinds 1600)			73.662
brandhout (sinds 1605)			15.683
zalm en steur (sinds 1605)			4.359
fruiten (sinds 1605)			42.997
kaarsen en smeer (sinds 1605)			42.451
grove waren (sinds 1607)			23.835
			208.002
totaal	1.758.674	2.700.000	4.344.201
(schatting in tabel II.1.2)	1.797.180		

Bronnen: 1590: NA, v.Adrichem, 229; 1599: Memorie van 1755, f19v; 1608: NA, Oldenbarnevelt, 110

1600-1607 Voor de schattingen tussen de 2,7 miljoen voor 1599 en het uit het archief Van Oldenbarnevelt¹⁵ bekende bedrag van 4.344.201 gulden voor 1608 is gebruik gemaakt van gegevens over nieuw ingevoerde belastingen en tariefverhogingen (zie hoofdstuk III.5.a). Op grond daarvan was duidelijk dat er met name in 1606 sprake moet zijn geweest van een zeer forse stijging van de opbrengsten. Aangenomen is dat er daarnaast sprake zal zijn geweest van een 'automatische' jaarlijkse toename ten gevolge van bevolkingsgroei en/of economische groei. Gezien de beschikbare gegevens zal deze vermoedelijk een orde van grootte van minimaal ongeveer 1% maximaal ongeveer 2 % gemiddeld per jaar hebben gehad (zie voor deze schatting ook de toelichting bij de periode 1609-1624). In combinatie met de gedetailleerde opbrengstgegevens voor 1608 (zie tabel III.4.a(1)) is als volgt geredeneerd:

¹⁵ NA, Van Oldenbarnevelt, inv.nr. 110.

- een nieuwe belasting op de 'rondemaat' werd al in 1601 ingevoerd; deze bracht in 1608 bijna 74.000 gulden op, dus al in 1602 was de totale opbrengst van de gemene middelen vermoedelijk ongeveer 70.000 gulden hoger dan voordien, waar bovenop nog een 'automatische' jaarlijkse stijging van ongeveer 1% werd verondersteld
 - de in 1605 nieuw ingevoerde belastingen op zalm en steur, gouden lakenen, brandhout, paarden, kaarsen en smeer, en fruiten brachten in 1608 gezamenlijk bijna 138.000 gulden op, dus in 1606 en 1607 wellicht ook al
 - ten aanzien van het middel op de zeep, waarvan het tarief in 1605 werd verdubbeld en dat op de waag waarvan het tarief 1,5 maal zo hoog werd, werd uitgegaan van een daaruit resulterende evenredige stijging van de opbrengst in 1606
 - ten aanzien van de tariefsverhogingen op het beestiaal, het gemaal en de bieren moest er dan vervolgens van worden uitgegaan dat de opbrengststijgingen bij deze goederen niet geheel evenredig waren, maar dat er ten gevolge van de tariefsverhoging tevens sprake was van meer ontduiking en/of van substitutie van zwaarder belaste door minder belaste producten:
 - . het tarief op het beestiaal was na 1605 2,8 maal zo hoog als voordien; de opbrengststijging ten gevolge daarvan is geschat op 2,4
 - . geschat is dat de uiteenlopende tariefstijgingen op de bieren gemiddeld een factor 1,5 bedroegen, de daaruit voortvloeiende opbrengststijging een factor 1,2
 - . geschat is dat de uiteenlopende tariefstijgingen op het gemaal gemiddeld een factor 5,3 bedroegen, de daaruit voortvloeiende opbrengststijging een factor 5
 - in combinatie met de schatting dat de gewone jaarlijkse opbrengststijgingen minimaal 1% maximaal 2 % per jaar bedroegen (cf. de periode 1609-1624), resulteerde een en ander dan voor 1608 tot het voor dat jaar vereiste bedrag van 4.344.201 gulden.
- 1608 Het archief Van Oldebarnevelt bevat voor dit jaar een gedetailleerde opgave van de opbrengsten van de verpachtingen (zie tabel III.4a(1)).
- 1609-1624 Verondersteld is dat de opbrengsten elk jaar met een zelfde percentage toenamen. Een groeipercentage van gemiddeld 1,6 % per jaar bleek voor het jaar 1624 te resulteren in ongeveer het bedrag van 5.591.169 gulden dat bekend was uit de lijsten met opbrengsten in NA, FH 826-828.
- 1624-1668 Nauwkeurige gegevens over de pachtbedragen van de gemene middelen zijn voor deze jaren bewaard gebleven in de lijsten met opbrengsten in NA, FH 826-828 (zie hfdst. I.5.4)

Kolom 2 Verpondingen

- 1572-1573 De 'Memorie van 1755' vermeldt dat in augustus 1572 besloten werd tot een 12e penning van de huren van de landen. De opbrengst is geschat op 43.000 gulden op basis van de opbrengst 10e penning op de landen in 1566, die toen 51.772 gulden bedroeg.¹⁶ Bij gebrek aan gegevens is verondersteld dat men dezelfde heffing in 1573 nogmaals heeft gedaan.¹⁷
- 1574-1575 De 'Memorie van 1755' vermeldt dat voor 1574 besloten werd tot een 6^e penning. Daarom werd voor dit jaar de schatting van 1572 verdubbeld. In 1575 wordt zo'n besluit niet vermeld en daarom is aangenomen dat een dergelijke heffing toen ook niet heeft plaatsgevonden.
- 1576-1580 De 'Memorie van 1755' vermeldt dat op 23 april 1576 werd besloten om voortaan elke maand een zesde van de 100^e penning van de waarde van huizen, erven, landen, visserijen, vogelarijen e.d. te gaan heffen. Als een 12^e penning van de huren 43.000 gulden opbracht dan was het totale huurbedrag op de landen dus ongeveer 516.000 gulden. Als de huren gemiddeld ongeveer 6% van de waarde bedroegen¹⁸ dan was de totale waarde van de landen dus ongeveer 8.600.000 gulden. In 1584 was de opbrengst van de verponding over de huizen ongeveer 22% van die op de landen (f18v). Dus de waarde van de huizen was waarschijnlijk ongeveer 1.900.000 gulden, dus de waarde van de huizen en landen gezamenlijk ongeveer

¹⁶ Tracy, 'The taxation system of the county of Holland', 117.

¹⁷ De Memorie wijst er al op dat voor dat jaar de resoluties van de Staten van Holland niet bewaard zijn gebleven (f16r).

¹⁸ De Memorie van 1755 vermeldt dat vanaf 1577 de 100^e penningen van de huizen geheven werden 'tegens den penning 14' [= 7,1%] en van de landen 'tegen de penning 18' [=5,6%] (f17v-18r). Als waarde van de huizen 22% van de waarde van landen bedroeg (zie f18v) dan was het gemiddelde percentage dus 5,93%.

10.500.000 gulden. Een zesde van de 100^e penning was dan ongeveer 17.500 gulden. Als dat bedrag in 1576 vanaf mei geheven werd dan kon dat in 1576 dus ongeveer 140.000 gulden hebben opgeleverd. Als de waarde van landen en huizen ongeveer 10.500.000 gulden was, dan leverde een 100^e penning dus ongeveer 105.000 gulden per jaar op. De Memorie vermeldt dat in 1575 kohieren van de 100^e penning op de huizen tot stand kwamen (voor de landen werden kennelijk de bestaande kohieren gebruikt) en dat vervolgens in 1577, 1578 en 1579 telkens een 100^e penning werd geheven van alle onroerende goederen en in 1580 een 50^e penning (f17v). Vandaar dus de schattingen van 105.000 gulden voor 1577 tot en met 1579 en het dubbele voor 1580.

- 1581-1582 In 1581 was blijkens de 'Memorie van 1755' door de prins een nieuwe 'verponding' opgesteld, dat wil zeggen: een nieuwe verdeelsleutel over de steden en dorpen voor de via verpondingen op te brengen bedragen. (N.B. Dat gebeurde op dat moment niet noodzakelijk uitsluitend op basis van de waarde onroerende goederen). In de rekening van de ontvanger-generaal van Holland Van Mierop¹⁹ werd de eerste verponding van oktober 1581 opgenomen voor 118.072 gulden. De tweede en derde van resp. april en mei 1582 werden blijkens dezelfde rekening ook elk geacht 118.072 gulden op te brengen. Wellicht brachten ze in feite wat minder op want Bijlage A in dit boek vermeldt voor 1582 een totale opbrengst van 220.000 gulden voor de twee verpondingen van dat jaar.
- 1583-1584 De 'Memorie van 1755' vermeldt dat er in 1583 en 1584 sprake was van zes verpondingen en Bijlage A vermeldt voor 1583 een opbrengst van 600.000 gulden en voor 1584 'semblable', maar dan 'op de voet van het redres van de verponding'. In 1582 was namelijk besloten tot het instellen van een commissie uit de Staten voor het opstellen van een nieuwe verponding, die in 1584 gereed was gekomen en die sindsdien weer expliciet ten laste van de onroerende goederen kwam. Tracy vond echter voor 1583 een opbrengst van 354.000 gulden, en voor 1584 887.159 gulden: 667.036 voor de zesvoudige ordinariis verponding en nog 200.000 voor een extraordinariis verponding.²⁰ Aan de gegevens uit zijn bronnen is wegens de grotere mate van detaillering hier de voorkeur gegeven. Gemiddeld per jaar kwamen zijn bedragen overigens wel overeen met de eerder genoemde bronnen en met het globale overzicht over de periode 1577-1586 uit het archief Van Oldenbarnevelt (zie Bijlage A).²¹
- 1585 De 'Memorie van 1755' vermeldt dat op 2 oktober 1584 besloten werd tot het innen van 600.000 gulden 'op de voet van het redres van de verponding'. Vermoedelijk betrof dit een 'extraordinariis' verponding, want blijkens dezelfde bron (f18v) diende een ordinariis verponding sinds 1584 243.641 gulden op te brengen, waarvan overigens voor de grenssteden van het begin af aan al een bedrag van 23.518 gulden werd afgetrokken, dat door hen direct aan fortificaties moest worden besteed.
- Tracy concludeerde op basis van gedetailleerde gegevens in het Amsterdamse Gemeentearchief tot een totale verpondingsopbrengst van 667.036 gulden voor 1585, waarvan 37.695 gulden in de stad Amsterdam, dus 5,65% van het totaalbedrag.²²
- 1586-1587 In Bijlage B is voor 1586 een verpondingsopbrengst te vinden van 657.407 gulden. Tracy vond echter in de rekeningen van de 'thesaurieren extraordinariis' in Amsterdam dat ook de verponding voor 1587 al in 1586 werd geheven en daarbovenop nog een bedrag van 2/9 van de ordinariis verponding voor de fortificaties, en dat er in 1587 geen verpondingen werden geheven. Dat resulteerde bij hem dus in het veel hogere bedrag van 1.589.505 gulden voor 1586 en niets voor 1587. Aan deze gedetailleerde gegevens van Tracy is voor deze jaren wederom de voorkeur gegeven, hoewel het bedrag voor 1586 erg hoog lijkt in vergelijking met wat er bekend is over de ontwikkeling van de uitgaven.

¹⁹ NA, RtA, inv.nr. 352.

²⁰ Tracy, 'Keeping the wheels of war turning', 139 en 147-8.

²¹ Dormans, *Het tekort*, 23 veronderstelt ten onrechte dat een zesvoudige verponding toen al 1.320.000 opleverde.

²² Een vrij hoog percentage (c.q. een vrij hoog bedrag) als men bedenkt dat de verponding op de huizen ongeveer 18% van de totale verponding bedroeg (43.919 op 243.641 minus 23.518 aftrek wegens fortificaties; NA, FH 797, Memorie van 1755 f18v en f22r).

1588 In 1588 was er volgens dezelfde bron sprake van een ordinaris en een extraordinaris verponding en wederom nog iets extra voor de fortificaties. Wederom is gebruik gemaakt van Tracy's schatting van de opbrengst van een en ander.

1589-1598 De 'Memorie van 1755' (f18v) vermeldt voor 1589 een resolutie van de Staten van Holland van 17 april. Deze bevatte een 'acte van consent voor de verpondingen over de onroerende en andere goederen tot alsulcke somme van 600.000 als binnen voorleden jare is gedaan'. Dat kan betekenen dat toen inmiddels een bedrag van 600.000 gulden het bedrag van een ordinaris verponding was geworden, maar het kan ook betekenen dat er bovenop de gewone verponding nog 600.000 gulden extra beschikbaar moest komen volgens de verdeelsleutel van de verponding. De soms nogal hoge bedragen van Tracy voor de verponding in de jaren 1589 tot en met 1609 lijken in de laatste richting te wijzen.

Hierbij past de volgende kanttekening. Tracy's bedragen zijn vrijwel steeds gebaseerd op wat Amsterdam aan de Staten betaald bleek te hebben en

1) de veronderstelling dat dat steeds 5,65% was van wat er in totaal in Holland aan verponding werd opgebracht (zie hierboven); dat percentage is zeker plausibel gezien het feit dat 18% van de ordinaris verponding ten laste van huizen kwam²³ (dat zou dan overigens impliceren dat van de verponding op de huizen ruim 31% van Amsterdam afkomstig was)

2) de veronderstelling dat voor extraordinaris verpondingen dezelfde verdeelsleutel gold als voor ordinaris verpondingen, wat, zoals hierna zal blijken, niet juist is.

De begroting voor 1599 - die opgesteld werd op een moment dat de lasten van Holland ongeveer 4,5 miljoen, en de opbrengsten van de gemene middelen en verponding tezamen niet meer dan ongeveer 3,5 miljoen beliepen – vermeldde voor de verpondingsopbrengst niet meer dan 1,3 miljoen: 1,1 miljoen 'ordinaris' en 0,2 miljoen 'extraordinaris'. Dat riep de vraag op of Tracy's schattingen van gemiddeld bijna 1,6 miljoen per jaar voor deze jaren niet te hoog zijn. Bovendien vermeldt deze begroting dat, terwijl de ordinaris verponding slechts voor 18% van de steden hoefde te komen, van het 'extraordinaris' bedrag maar liefst de helft door de steden moest worden opgebracht. Wat Amsterdam in de extraordinaris verpondingen opbracht was dan dus niet 5,65% van het totaal, maar 31,4%. De 22.000 gulden die Amsterdam in 1599 aan extraordinaris verponding betaalde,²⁴ wijst dan dus *niet* op een totaal bedrag voor heel Holland van $(22.000 : 5,65\%) = 389.381$ gulden, maar op een totaal bedrag voor de steden van $(22.000 : 31,4\%) = 70.064$ gulden en dus voor heel Holland van waarschijnlijk ongeveer 140.000 gulden. Tracy's totaal voor 1599 zou bij deze herziene schatting uitkomen op slechts 1.337.576 gulden in plaats van 1.586.957 gulden, wat beter in overeenstemming is met de 1,3 miljoen uit de begroting voor 1599 in de Memorie.

Ook van het zeer hoge bedrag van 2.031.726 gulden bij Tracy voor 1589 is 1.364.690 gulden het resultaat van het feit dat ervan is uitgegaan dat de 77.105 gulden die Amsterdam in dat jaar aan extraordinaris verpondingen opbracht 5,65% van het totaal was. Als er ook hier van wordt uitgegaan, dat dat in feite 31,4% was van het aandeel van de steden en dat het aandeel van steden en platteland even groot was, dan brengt dat het bedrag voor heel Holland uit de extraordinaris verponding op slechts 491.151 gulden. Een waarschijnlijker schatting dan 2.031.726 gulden voor de totale opbrengst van de verponding wordt dan 1.158.151 gulden.

Op grond hiervan is er, mede gezien het geschatte totaal aan uitgaven in deze jaren, de voorkeur aan gegeven om voor alle jaren tussen 1589 en 1599 een bedrag van 1,1 miljoen als verpondingsopbrengst te schatten. Het lijkt niet uitgesloten dat deze bedragen zeker in de eerste jaren in feite nog lager waren, te meer omdat het ook niet uitgesloten is dat de opbrengsten van de gemene middelen eind jaren tachtig in feite hoger waren dan de schattingen in kolom 1, zoals boven toegelicht.

1600-1621 Voor de jaren daarna is de schatting van 1,3 miljoen van 1599 gehandhaafd. Voor 1621 is namelijk bekend dat het totaal aan inkomsten uit verponding, gemene middelen, de quote van

²³ 43.919 op 243.641 = 18%; zie voorgaande noot.

²⁴ Tracy, 'Keeping the wheels of war turning', 149.

- de steden, en door de Generaliteit aan Holland betaalde rente 6.910.811 gulden was.²⁵ De opbrengst voor de gemene middelen voor dat jaar kan geschat worden op ongeveer 5,3 miljoen gulden. Omdat het bedrag dat aan de Generaliteit 'op intrest' was geleend in 1617 al bijna 5 miljoen gulden was en tussen 1617 en 1629 met nog eens ruim 5 miljoen gulden zou groeien,²⁶ terwijl de rentestand in 1621 6,25% was, zou het van de Generaliteit aan rente ontvangen bedrag ruim 0,3 miljoen gulden moeten zijn. Dan zou dus voor 1621 inderdaad ook weer een bedrag van ongeveer 1,3 miljoen gulden aan verponding resteren. Gezien de grote tekorten van de inkomsten op de uitgaven die de tabel in deze jaren te zien geeft (zie kolom 11) ligt de vraag voor de hand of er, in het bijzonder in de jaren voorafgaand aan het Twaalfjarig Bestand (1609-1621), niet in feite een veel groter bedrag aan verpondingopbrengsten beschikbaar gekomen moet zijn. Zie voor een andere mogelijke verklaring van de grote tekorten in deze jaren de toelichting bij de kolommen 11 en 12 hierna.
- 1622-1632 Volgens een overzicht van het 'Incomen vant Suijderquartier' van 1626 bedroeg de opbrengst van een (ordinaris) verponding daar toen 1.021.451 gulden. Het Zuiderkwartier bracht ongeveer 73% van de totale verponding op,²⁷ dus de opbrengst van een *ordinaris* verponding voor heel Holland was waarschijnlijk ongeveer 1,4 miljoen gulden. Volgens een 'Staet van incomsten en lasten van de Provincie van Holland en Westvriesland, soo ordinaris als extraordinaris voor den jaere 1626' was de opbrengst van verpondingen en gemene middelen gezamenlijk in 1626 8.285.450 gulden. Na aftrek van de opbrengst van de gemene middelen en de 40^e penning etc. was de totale opbrengst van de verponding, *inclusief extraordinaris*, dus ongeveer 1,8 miljoen gulden. In een rapport 'opten staet van 't incomen' van december 1625 werden de inkomsten van Holland exclusief 200^e penning en leningen op 8.285.000 gulden geschat. Daaruit vloeide dus op dezelfde wijze voor het jaar 1625 de vermoedelijke opbrengst van *ordinaris plus* *extraordinaris* verponding voort. Op grond van deze uitkomsten is die totale opbrengst voor de jaren 1622 tot en met 1624 en van 1627 tot en met 1632 ook op ongeveer 1,9 miljoen geschat.
- 1632-1650 In 1627 was besloten tot het opstellen van een nieuw verpondingskohier, dat in 1632 gereed kwam. Het totaal bedrag van een *ordinaris* verponding was sindsdien 2.426.792 gulden. Daarop is de schatting van 1632 tot 1650 gebaseerd. Uit een 'Sommiere Staet vant Incoomen, ende Lasten van Westvrieslandt' uit 1648 blijkt dat de verponding van het Noorderkwartier toen 663.376 gulden opbracht. Als dat 25% van het totaal was (zie hierna), dan was het totaal dus 2.653.504.
- 1651-1665 In 1651 bedroeg de verponding in het Zuiderkwartier 1.822.706 gulden, die in het Noorderkwartier 608.010 gulden, toen dus 25% van het totaal van 2.430.716 gulden. Voor 1652 worden dezelfde bedragen vermeld.²⁸ Maar in oktober 1652 werd besloten om nog dat jaar een halve verponding extra te heffen, welke extra heffing nog voor het einde van het jaar zou moeten worden betaald.²⁹ Vandaar dat het bedrag voor dit jaar 50% hoger is gesteld. Een 'Memorie van Extraordinaris Consenten' over de jaren 1600 tot en met 1751³⁰ vermeldt, behalve die in 1652, ook nog een halve *extraordinaris* verponding in 1653. Voor 1665 werd voor het Zuiderkwartier een bedrag van 1.947.268 gulden aangetroffen.³¹ Als het Noorderkwartier toen ook 25% van het totaal opleverde, was het totaal dus bijna 2,6 miljoen gulden. Voor de overige jaren tussen 1651 en 1665 is dus bij gebrek aan andere gegevens de opbrengst op ongeveer 2,5 miljoen geschat.
- 1666-1668 De eerder vermelde 'Memorie van Extraordinaris Consenten' vermeldde voor 1666 en 1667 nogmaals een halve *extraordinaris* verponding. Daarom zijn ook voor deze jaren de gewone verpondingbedragen met de helft verhoogd.

²⁵ NA, Stadhouderslijke Secretarie inv.nr. 732 'Staet van de Provincie van Hollandt etc.'

²⁶ Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 142.

²⁷ Aldus eind 16^e eeuw volgens Tracy, *Keeping the wheels of war turning*, 149, onder verwijzing naar NA 3.01.14, inv.nr. 91 (73,12%); ook na de herziening van de verponding ongeveer dit percentage; want het totaal bedroeg toen 1.021.451 gulden; het Noorderkwartier volgens NA, van der Hoop, inv.nr. 24, no. 193 in 1648 663.376 gulden, dus 72,7%.

²⁸ NA, Van der Hoop, inv.nr. 24 no. 194.

²⁹ Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 157.

³⁰ NA, FH inv.nr. 802.

³¹ NA, Van der Hoop inv.nr. 24, no. 195, 'Staat van incomen en lasten op de navolgende comptoiren' (1665).

Kolom 3 De 40^e penning e.d.

- 1599-1626 Tot een 40^e penning op overdrachten op onroerend goed en erfenissen in de zijlinie (collaterale successie) was besloten in december 1598 en de opbrengst daarvan werd voor 1599 begroot op 200.000 gulden (Memorie van 1755, f24r). De eerstvolgende contemporaine schatting dateert van 13 maart 1626.³² De opbrengst werd voor het Zuiderkwartier toen geschat op 187.000 gulden. Die voor het Noorderkwartier werd in een staat voor 1648 geschat op 50.000.³³ Op grond daarvan is de totale opbrengst in 1626 geschat op ongeveer 225.000 gulden. Verondersteld is dat de stijging naar een bedrag in die orde van grootte plaats vond in 1609 op grond van de voor dat jaar in de 'Memorie van 1755' vermelde tariefsverhoging voor het middel op de collaterale successie van de 40^e naar de 30^e penning. Tussen 1599 en 1609 en tussen 1610 en 1626 is daarom verder geen stijging verondersteld: wellicht was de schatting voor 1599 aan de hoge kant geweest.
- 1627-1652 Verondersteld is dat de opbrengsten tussen 1626 en 1638 wel geleidelijk stegen, hoewel ze in feite waarschijnlijk flink konden fluctueren (cf. de aantekening bij de periode 1666-1668). Voor het jaar 1638 werd een forsere stijging verondersteld op grond van een tariefsverhoging van hetzelfde middel tot de 20^e penning.³⁴ Daarna is bij gebrek aan beter weer een geleidelijke stijging verondersteld. Als de opbrengst in 1638 geschat werd op 350.000 gulden en het stijgingspercentage in de jaren voor- en nadien op ongeveer 1% per jaar, dan resulteerde dat voor het jaar 1651 in een bedrag dat ongeveer gelijk was aan dat in de staten voor 1651 en 1652 in het archief Van der Hoop.³⁵
- 1653-1665 Er is een bron met opbrengstvermeldingen voor de 20e en 40e penning in 1654: 325.612 gulden en 1655: 392.601, waarvan onduidelijk is of die heel Holland of alleen het Zuiderkwartier betreffen.³⁶ De schatting voor 1665 is gebaseerd op het totaal van de opbrengsten per ontvangerskantoor van 439.905 gulden uit een staat voor 1665 voor het Zuiderkwartier alleen.³⁷ Het aandeel van het Noorderkwartier in het totaal was in 1651 12,4%, dus wellicht in 1665 ook. Om voor 1665 uit te komen op het daaruit voortvloeiende totaalbedrag van 502.175 gulden moest van 1653 tot 1665 bij gebrek aan verdere gegevens een stijging met 1,7% per jaar worden verondersteld.
- 1666-1668 Op grond daarvan is voor de jaren 1666-1668 een zelfde stijgingspercentage verondersteld, hoewel de opbrengst in het Zuiderkwartier volgens een gedrukt stuk in het archief Van der Hoop in 1670 maar liefst 654.972 gulden zou worden.³⁸ In dit zelfde stuk werd de opbrengst voor het Noorderkwartier 'naer proportie genomen als in de negotiatie', dus 20,5%, waardoor het totaal voor dat jaar op maar liefst 823.863 gulden uitkwam. Een ander gedrukt stuk in hetzelfde inventarisnummer, met het handgeschreven opschrift '1671', vermeldde voor het Zuiderkwartier een opbrengst van 539.193 gulden en schatte eveneens het aandeel van het Noorderkwartier op 20,5% van het totaal, dat daarmee op 678.230 gulden uitkwam. In een staat over 1687 is de opbrengst voor het Zuiderkwartier weer slechts 391.244 gulden, die over het Noorderkwartier 54.554 gulden. Dat is dus slechts 12,2% van de totale opbrengst.³⁹ Een schatting voor het Noorderkwartier van 20,5% lijkt dus in vergelijking met de beschikbare gegevens voor 1651 en 1687 in ieder geval onrealistisch hoog
- N.B. Enerzijds moet er tussen 1598 en 1668, gezien de stijgende bevolking en de groei van de welvaart, gemiddeld genomen zeker sprake geweest zijn van een opbrengststijging. De bewaard gebleven bedragen voor het Zuiderkwartier lijken er niettemin anderzijds op te wijzen dat de opbrengst van

³² NA, FH 799, 'Incomen vant Suyderquartier en Lasten daarvan'.

³³ NA, Van der Hoop, inv.nr. 24, no. 193.

³⁴ Memorie van 1755, f24r.

³⁵ NA, archief Van der Hoop, inv.nr. 24 'Staten van incomen ende lasten'.

³⁶ NA, FH, inv.nr. 795.

³⁷ Ibidem.

³⁸ NA, Van der Hoop, inv.nr. 24.

³⁹ NA, SH, inv.nr. 6287 'Staat vant ordinaris incomen en Lasten vant Zuyjderquartier' en 'Staat van alle de lasten en het incomen van Westvrieslandt ende 't Noorderquartier', beide 'geformeert in gevolge van haer Ed. Gro.Mo. resolutie van den 26. September 1687'.

dit middel van jaar tot jaar sterk kon fluctueren en dat bij de schattingen dus rekening moet worden gehouden met een foutenmarge van mogelijk enkele tienduizenden gulden.

Kolom 4 'Repartities' over de steden, penningen op inkomsten en vermogen e.d.

1572 In Delft werd in augustus 1572 op een 10^e penning bij de welgestelden 21.827 gulden ten behoeve van de oorlog geïnd, en in november op een 100^e penning in de vorm van een gedwongen lening 13.020 gulden.⁴⁰ Deze lening vloeide waarschijnlijk voort uit het besluit van de Staten van Holland op 13 november 1572 in overleg met de Prins, om een 100^e penning van alle vaste en roerende bezittingen te laten opbrengen. Omdat Amsterdam in 1572 nog niet mee deed met de Opstand, kan het aandeel van Delft in de oorlogsfinanciën op basis van tabel II.2.2 geschat worden op minimaal ongeveer 17% van het totaal voor Holland. De gezamenlijke opbrengst van dergelijke bijdragen vanuit de steden was dan dus voor heel Holland in 1572 wellicht ongeveer 200.000 gulden.

Weliswaar hadden de Staten van Holland de prins van Oranje in juli 1572 een bijdrage van 500.000 gulden aan belastingen beloofd,⁴¹ een bedrag in grootte vergelijkbaar met de bedragen die in 1553 en 1559 aan de koning van Spanje waren beloofd voor de oorlog met Frankrijk, maar het is blijkens het voorgaande niet waarschijnlijk dat men er al in 1572 in slaagde om dat bedrag bijeen te brengen

1573 In 1573 werd Haarlem belegerd en viel het in handen van de vijand, ook lag Alkmaar toen enkele maanden onder beleg. Daarmee steeg het aandeel van Delft in Hollands financiën tijdelijk dus waarschijnlijk tot ongeveer 20%. In Delft kwam in 1573 38.186 gulden uit gedwongen leningen beschikbaar, dus uit heel Holland wellicht ongeveer 190.000 gulden.

De rekening van Ruychaver voor het Noorderkwartier vermeldt tussen oktober 1572 en november 1573 voor een bedrag van in totaal ongeveer 78.000 gulden uit 'ommeslaghen' in het Noorderkwartier, waarvan de opbrengst wellicht deels onder kolom 2, deels onder kolom 4 geplaatst zou moeten worden. Als de opbrengst van het Noorderkwartier in deze jaren geschat kan worden op ongeveer 30% van die in heel Holland exclusief Amsterdam en Haarlem, dan zou dat voor beide kolommen tesamen voor dit jaar een bedrag van ongeveer 260.000 gulden in plaats van 233.000 (190.000 plus 43.000) gulden opleveren.

1574 In verband met het beleg van Leiden was er een buitengewone omslag over de toen nog resterende steden nodig van 120.000 gulden. Het bedrag werd geheven in de vorm van een gedwongen lening waarop 12% rente werd beloofd.⁴² Delft was daarin aangeslagen voor 42.000 gulden en bracht daadwerkelijk 38.745 gulden op, dus alle steden gezamenlijk misschien 110.700 gulden. Bovendien gold er vanaf juli een 'maandgeld' van 45.000 gulden, waarin Delft was aangeslagen voor 11.200 gulden. Kennelijk was Delfts quote in Hollands uitgaven toen dus weer gedaald tot ongeveer 25%.⁴³ Het 'maandgeld' bracht vanuit Delft in deze zes maanden ook daadwerkelijk de beoogde 67.200 gulden op,⁴⁴ dus vanuit de steden gezamenlijk waarschijnlijk een bedrag van 270.000 gulden. Bij elkaar is dat dan bijna 380.000 gulden.

1575 In 1575 was er een 'smaldeylinge ende verpondinge gemaect by sijne Excellentie, omme onder de naevolgende steden Zuijdt-Hollant te vinden de somme van tien duysent gulden tot 20 stuyvers 't stuck' (per maand) als volgt:

Dordrecht	2250
Delft	2750
Leiden	800
Gouda	900
Rotterdam	1500

⁴⁰ Dijk, 'De geldelijke druk op de Delftsche burgerij', 169-186, 170-176.

⁴¹ Parker, *The Dutch Revolt*, 145.

⁴² Koopmans, *De Staten van Holland*, 147; van Dijk, 'De geldelijke druk', 182; Tracy vermeldt slechts 50.000 gulden ten behoeve van Leiden, maar gezien het feit dat Van Dijk het precieze bedrag van 38.745 gulden kan vermelden dat Delft opbracht van de 42.000 waarop het in deze 120.000 was aangeslagen acht ik dat gegeven betrouwbaarder.

⁴³ Van Dijk verwijst naar res.SH 1575, f279 van 13-5-1575 waarin melding gemaakt wordt van de strijd over de stedelijke quoten.

⁴⁴ Van Dijk, 'De geldelijke druk', 185.

Gorinchem	250
Schiedam	450
Schoonhoven	175
Woerden	75
Oudewater	75
Geertruidenberg	75
Brielle (en inwoners van het omliggend gebied 'geen landneeringe doende')	700

De verhouding tussen het aandeel van het Zuiderkwartier en van het Noorderkwartier was 55 : 22,5. Dus een bedrag van 10.000 gulden voor het Zuiderkwartier zou dan voor heel Holland neerkomen op ruim 14.000 gulden. Delfts quote van 2750 zou dan neerkomen op bijna 20% van het bedrag voor heel Holland. In Delft werd in 1575 51.076 gulden opgebracht in heffingen en gedwongen leningen. Als het Noorderkwartier ook bijdroeg werd dan dus door alle opstandige steden gezamenlijk waarschijnlijk ongeveer 260.000 gulden opgebracht. (Als het geld alleen uit het Zuiderkwartier moest komen kan het niet meer dan ongeveer 190.000 gulden zijn geweest.)

1576 In Delft werd 19.905 gulden bijeengebracht, in alle opstandige steden gezamenlijk dan dus waarschijnlijk ongeveer 100.000 gulden.

1580-1590 Tracy vond voor de jaren 1580-1585 een lijst met 'repartities' in het archief Van Oldenbarnevelt,⁴⁵ die hij voor de jaren nadien nog aanvulde met gegevens uit de rekeningen van het in 1584 opgerichte college van de 'thesaurieren extraordinaris' van Amsterdam. De door hem gepubliceerde totaalbedragen per jaar in guldens waren:

1580	175.000
1581	67.000
1582	85.000
1583	31.000
1584	462.200
1585	780.406
1586	132.906
1587	760.000
1588	440.000
1589	87.000
1590	30.000

Bij deze bedragen kunnen de volgende kanttekeningen worden geplaatst. Het hoge totaalbedrag aan repartities voor 1585 van 780.406 gulden lijkt min of meer bevestigd te worden door de rekeningen van de 'thesaurieren extraordinaris' van Amsterdam, het in 1584 naast de 'thesaurieren ordinaris' ingestelde stedelijke college, dat onder meer Amsterdams bijdragen in elk van deze 'repartities' administreerde.⁴⁶

Tenminste één bedrag daarvan bleek een voorschot op de verponding te betreffen en een bedrag van 122.906 gulden was bijvoorbeeld de maandquote van Holland in de aan Leicester toegezegde subsidie van 200.000 gulden voor de oorlog, en het is blijkens de tekst van Bijlage A zeker dat voor deze kosten ook de opbrengst van de gemene middelen werd aangewend. Dat maakt het dus aannemelijk, dat het bij een aantal van deze bedragen om dubbeltellingen met andere inkomsten gaat.⁴⁷ In de bron in het Van Oldenbarnevelt-archief waren bij de betreffende bedragen aantekeningen te vinden als: 'ende sal deselve somme metten interesse vandien gerembourseert worden uyt de incomsten van de extraordinaris contributien ende verpondingen achtervolgens d'acten den steden verleent'.

⁴⁵ NA, 3.01.14, inv.nr. 99C, voor 1580 ook inv.nr. 79; Tracy's artikel vermeldt abusievelijk inv.nr. 99B, bij raadpleging bleek echter dat 99C het bedoelde stuk was.

⁴⁶ Tracy, 'Keeping the wheels of war turning', 139, 147-149, vond voor dat jaar zeven 'repartities' van resp. 75.000, 67.000, 50.000, 112.000, 33.500, 150.000 en nogmaals 150.000 gulden, wat overigens niet tot een totaalbedrag van 780.406 gulden, maar van 637.500 gulden leidt. Bij raadpleging van de bron vond ik zelf slechts voor 75.000, 72.000, 50.000, 112.000, 33.500, 150.000 en 122.906 gulden, dus in totaal voor 615.406 gulden, aan repartities terug.

⁴⁷ Tracy ging overigens in zijn publicatie ook niet over tot optelling.

Onduidelijk is ook of het voor 1585 vermelde bedrag al of niet inclusief de zgn. 'capitale impositie' van 1585 was, waartoe Holland in juli 1585 had besloten ten behoeve van het ontzet van Antwerpen. Die had in Amsterdam 25.671 gulden opgebracht en kort daarop nog eens 1/5 van dit bedrag, dus in totaal 30.805 gulden. Amsterdam moest blijkens het stuk in het Van Oldenbarnevelt-archief in deze jaren 19,5% opbrengen van heel Holland. Het totaalbedrag was dus wellicht ongeveer 158.000 gulden.⁴⁸ De rekening van de extraordinaris thesaurieren over 1585 spreekt echter slechts van 72.000 en de 33.500 gulden door Holland voor Antwerpen.

Het eveneens nogal hoge bedrag van 462.200 gulden voor 1584 werd door Tracy geannoteerd als het resultaat van vijf 'repartities'.⁴⁹ Ook voor deze bedragen is het aannemelijk, dat ze - deels(?) - via bestaande belastingen binnenkwamen en dus niet (geheel) ook nog apart als inkomsten geteld moeten worden. Ondersteuning voor de veronderstelling dat optelling van Tracy's cijfers bij de overige inkomstenschattingen kan leiden tot dubbeltellingen is voorts te vinden in het feit dat de dan ontstane totalen vrij aanzienlijke overschotten van de inkomsten op de vermoedelijke uitgaven zouden impliceren. Het is niet erg waarschijnlijk dat er in deze jaren van dergelijke overschotten sprake was.

De eerdergenoemde 'Estat Sommier' van Hollands inkomsten en uitgaven in de jaren 1577-1586 noemt al deze repartities bovendien niet als afzonderlijke inkomstenbron. Deze noemt alleen een totaalbedrag van 900.000 gulden dat in 1584 en 1585 op interest moest worden opgenomen, omdat de opbrengst van de andere middelen onvoldoende was voor de oorlogvoering (zie Bijlage A). Aangenomen is daarom dat dit het bedrag is dat gedurende deze twee jaren *per saldo* op interest moest worden geleend, en dat de rest van de door Tracy aangetroffen repartitie-bedragen verrekend kon worden met de opbrengst van gemene middelen en verponding. Omdat de ontwikkeling van de rentelast (zie hierna) duidelijk maakte dat er sprake moet zijn geweest van een groeiend bedrag aan leningen op interest dat niet afgelost werd, is besloten om voor de jaren daarna vanuit de rentelast terug te rekenen hoeveel er kennelijk op interest uitgeleend is gebleven, omdat het niet verrekend kon worden met de verpondingen of de gemene middelen.

Daartoe is het genoemde bedrag van 900.000 gulden over 1584 en 1585 als uitgangspunt genomen. Omdat in die jaren ook de lasten plotseling zeer fors toenamen, was snelle terugbetaling van alle korte termijnleningen toen inderdaad onwaarschijnlijk (zie kolom 7). Vervolgens is verondersteld dat er in 1587, het jaar waarvoor de verponding al in 1586 was geheven (zie boven), en waarin tegelijkertijd de lasten wederom fors toenamen, nogmaals per saldo een bedrag van ongeveer 450.000 gulden op interest gerepartieerd moest worden, dat niet uit de gewone belastingen goedge maakt kon worden. Uitgaande van een rentestand van 12% voor dit type leningen is de daar uit voortvloeiende ontwikkeling van de rentelast dan in overeenstemming met de over de rentelast beschikbare gegevens. In het archief van Van Oldenbarnevelt werd een stuk uit 1589 aangetroffen dat vermeldde dat het bedrag aan 'opgenomen penningen op te gemene middelen in de verlopen jaren bij de Ontfangers van de gemene middelen gelicht (...) bevonden werden int capitaal te bedragen ter somme van omtrent vijf honderd duizend ponden', wat dus in de buurt komt van het bovenbedoelde bedrag van 450.000 gulden.⁵⁰ Het stuk bevat het voorstel om dat bedrag af te lossen uit de verponding voor 1590 'om de gemene middelen te bevrijden', dus kennelijk werden deze op onderpand van de gemene middelen opgenomen penningen niet steeds ook al weer op korte termijn daadwerkelijk afgelost uit de gemene middelen. Kennelijk konden de obligaties daarvan ook langere tijd blijven circuleren. Het is onduidelijk of het genoemde voorstel al of niet is aangenomen. Bovendien is onduidelijk of de bedoelde 450.000 gulden resteerden van de over de ontvangers van de gemene middelen verdeelde (vrijwillige) leningen, of van de aan de steden opgelegde 'repartities'. In de tabel is er van uit gegaan dat het eerste het geval was.

⁴⁸ J.G. van Dillen, *Het kohier der capitale impositie van 1585* (Amsterdam 1941), XXII-XXIII, 78, 182.

⁴⁹ Achtereenvolgens 75.000, 46.000, 52.200, 150.000, 75.000 gulden wat bij elkaar echter niet 462.200, maar 398.200 gulden is.

⁵⁰ NA 3.01.14, Oldenbarnevelt, inv.nr. 84.

In de reconstructie zijn kortom dus niet de door Tracy aangetroffen repartitiebedragen opgenomen. In plaats daarvan zijn slechts bedragen opgenomen voor wat er gezien de ontwikkeling van de rentelast kennelijk per saldo op interest uit heeft moeten blijven staan na wat er van de repartitiebedragen uit de belastingen was goedge maakt.

De enige bewaard gebleven rekening van ontvanger-generaal C. van Mierop over 1581-1583 vermeldt een bedrag van 148.633 gulden voor 'de penningen bij de steden en kwartieren van Holland bij repartitie opgebracht', terwijl hij daarnaast ook nauwkeurige verponding-opbrengsten vermeldt en een bedrag van 35.000 gulden aan leningen 'op interest'.⁵¹ Gezien de gedetailleerdheid van deze informatie is dit 'repartitie-bedrag', evenals het leningbedrag, wel afzonderlijk in de tabel opgenomen.

1590-1599 Voor deze jaren ontbreken gegevens over eventuele repartities en/of bijzondere heffingen. Het verschil tussen de gereconstrueerde inkomsten en dito uitgaven (zie kolom 11) geeft echter weinig aanleiding om te veronderstellen dat daarvan op grote schaal sprake moet zijn geweest.

1599-1620 Gezien de enorme stijging in de rentelast tussen 1599 en 1604 en de relatief geringe bedragen aan leningen op los- en lijfrenten en 'op interest'(= op obligaties) waarvan bekend is dat men geprobeerd heeft ze te plaatsen, moet op de een of andere wijze op grote schaal sprake zijn geweest van leningen op obligaties, en dus waarschijnlijk niet alleen vrijwillige, maar ook gedwongen. De Memorie van 1755 (f19r) vermeldt voor 1599 een begroot bedrag voor 'de helft van de capitale leeningen zuiver' van 400.000 gulden. Verondersteld kan worden dat de tweede helft dan voor 1600 werd verwacht. De achttiende-eeuwse 'Memorie van de extraordinaris consenten in Holland'⁵² over de periode 1600-1751 vermeldt dat er op 22 september 1600 bij wijze van 'extraordinaris consent' tevens besloten was tot een 'ordinaris haardstedegeld', waarvan de opbrengst niet bekend is noch of er obligaties op werden uitgegeven (waarschijnlijk was dat niet het geval). Deze zelfde lijst vermeldt voor de jaren tot 1621 vervolgens verder geen 'extraordinaris consenten' meer, maar volgens de Memorie van 1755' werden de kohieren van de 'capitale impositie' in 1600 en 1602 herzien en werden er in ieder geval in 1602 en 1603 ook heffingen gedaan op deze 'personele' kohieren, zo geheten in onderscheid van de 'reële' verpondingkohieren op het onroerend goed.

De 'Memorie van 1755' bevestigt dat heffingen op 'personele kohieren' enerzijds weliswaar uit 'geevensgeld' konden bestaan, wat betekende dat ze dan moesten worden betaald 'als een last waarvan geen restitutie viel', maar dat ze anderzijds ook uit 'capitale leeninge' konden bestaan, waarover 'obligatien lopende op ordinaris interest wierden gegeven' (f20v-21r).

De rentelast-stijging tussen 1599 en 1604 kan verklaard worden, als ervan wordt uitgegaan dat op alle 'extraordinaris consenten' rente was beloofd en als dan wordt uitgegaan van bijvoorbeeld gemiddeld per jaar 1,3 miljoen aan dergelijke gedwongen leningen tegen waarschijnlijk 8% tussen 1599 en 1604, bovenop de door Houtzager in de resoluties teruggevonden, in kolom 5 opgenomen, vrijwillige leningen op los- en lijfrenten en interest. Bij de schattingen in kolom 9 met de rentelasten is tevens rekening gehouden met de door Houtzager vermelde rentekorting van de achtste penning op losrenten en de zestiende penning op lijfrenten voor één jaar in 1602, waarvan de opbrengst geschat is op ongeveer 35.000 gulden.⁵³

Voor de jaren tussen 1604 en 1609 moest nog voor een bedrag van in totaal ongeveer twee miljoen aan gedwongen leningen bovenop de vrijwillige leningen in deze jaren worden verondersteld om het uit bronnen bekende verschil in de rentelast van deze twee jaren te kunnen verklaren. Elk de helft daarvan is toegerekend aan 1604 en 1605, de jaren met de grootste tekorten van de inkomsten op de uitgaven in deze periode.

1621-1624 Voor een toelichting op deze bedragen wordt verwezen naar de toelichting voor deze jaren bij kolom 5 hieronder.

⁵¹ NA, Rekenkamer ter Auditie, 3.01.28, inv.nr. 352.

⁵² NA, FH, inv.nr. 802.

⁵³ Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 125.

1625-1668 Deze op contemporaine bronnen gebaseerde schattingen zijn alle, met toelichting en gedetailleerde bronvermeldingen, opgenomen in de elektronische database (postnrs 132, 125 t/m 127 en 143).

*Kolom 5 Leningen (exclusief de gedwongen leningen uit kolom 4)*⁵⁴

N.B. Voor de reconstructie van de (gedwongen en vrijwillige) leningen en de rentelast is er in de regel van uitgegaan dat de rentelast in een volgend jaar gelijk was aan die van het voorgaand jaar vermeerderd met het (saldo van het) bedrag aan uitgeschreven leningen op lijfrenten en afgestorven lijfrenten vermenigvuldigd met de rentestand op lijfrenten, en vermeerderd met het (saldo van het) bedrag aan leningen en aflossingen op losrenten en obligaties vermenigvuldigd met de rentestand op losrenten en obligaties, en verminderd met de opbrengst van eventuele rentereducties. Zie ook de bespreking van bronnen voor de leningen in I.5.5 hierboven.

1572-1598 Uit Houtzagers onderzoek naar Hollands los- en lijfrenten blijkt dat het voor de provincie tot ongeveer 1600 niet of nauwelijks mogelijk was om op de vrije markt los- en lijfrente-leningen te plaatsen. Nog in september 1598 bleek dat de verkoop van 200.000 pond aan los- en lijfrenten waartoe eind 1597 was besloten, niet echt vlot verliep. In de rekening van ontvanger-generaal Van Mierop wordt wel voor de jaren 1581-1583 een bedrag van 35.000 gulden aan door de ontvangers op interest te plaatsen gelden vermeld en hierboven bleek al dat dat vaker gebeurde. Waarschijnlijk betrof de 450.000 gulden aan leningen op interest net als de eerdere 900.000 gulden een repartitie over de steden, die, zoals hiervoor al uiteengezet, dan zelf konden besluiten of ze hun 'quote' via heffingen, leningen op de vrije markt of gedwongen leningen bijeen wilden brengen, als ze maar zorgden dat het geld er kwam. Voor de periode na 1584 is bekend dat het gewest bij de steden kon 'anticiperen' op de opbrengst van verpondingen en/of andere heffingen, en dat de steden daar dan interest en makelaardijgeld over in rekening brachten door de betreffende bedragen van de feitelijke opbrengsten van bijvoorbeeld de verschuldigde verpondingen af te trekken.⁵⁵ Dat blijkt met name uit de rekeningen van Amsterdams 'thesaurieren extraordinaris'.⁵⁶

1599 Houtzager vermeldt een resolutie van de Staten van Holland van 7 maart 1599 waarin sprake is van de verkoop van 'half los-, half lijfrenten'. Aangenomen is dat het hier net als eind 1597 om een bedrag van 200.000 gulden zal zijn gegaan.⁵⁷

1600 Houtzager vermeldt dat eind 1600 besloten werd om, in plaats van een afgewezen korting op de renten, 100.000 pond om te slaan over de besloten steden en 100.000 pond over de overige steden en dorpen. Verondersteld is dat daarop een rente van 8,3% werd betaald. Het is echter gezien de stijging van de rentelast tussen 1599 en 1604 evident dat er in feite veel meer geleend moet zijn. Daarom is verondersteld dat deze 200.000 gulden nog boven op het bedrag van 1,3 miljoen aan gedwongen leningen uit kolom 4 kwam.

1601 Tussen 28 augustus en 15 september werd volgens Houtzager tot in totaal voor 500.000 pond aan leningen besloten, waarvan 200.000 gulden 'op interest'. Tevens wordt vermeld dat er lijfrenten op één leven tegen de penning zeven en op twee levens tegen de penning negen verkocht zouden worden. Verondersteld is dat van de 300.000 gulden de helft in lijfrenten tegen 14,3% werd geplaatst, de helft in losrenten tegen 8,3%. De schatting voor 1604 is afkomstig uit een bijlage bij de gedrukte zgn. *Remonstrantie* van Johan van Oldenbarnevelt uit 1618, die vermeldt dat de rentelast toen ongeveer een miljoen bedroeg.

1603 Op 3 september werd besloten dat 300.000 gulden opgebracht moest worden en dat de steden daartoe los- en lijfrenten mochten verkopen. Tussen 19 en 22 november werd tot nogmaals 200.000 gulden in los- en lijfrenten besloten. Aangenomen is weer dat daarvan ongeveer de helft in losrenten tegen 8,3% en de helft in lijfrenten tegen 14,3% werd geplaatst. Als

⁵⁴ Voor zover niet anders vermeld zijn alle hiernavolgende gegevens ontleend aan Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen vóór 1672*, 124-181, waar door de auteur in chronologische volgorde regesten van alle resoluties van de Staten van Holland waar sprake is van leningen op los- of lijfrenten of op interest zijn bijeengebracht.

⁵⁵ Dit is uitvoerig terug te vinden in de rekeningen van het in 1584 opgerichte college van de Thesaurieren Extraordinaris van Amsterdam.

⁵⁶ GAA arch.nr. 5044, inv.nrs. 80 e.v.

⁵⁷ De gegevens over de jaren 1599 tot en met 1610 zijn te vinden in Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 124-133.

- daarnaast 8,3% betaald werd op de 1,3 miljoen in kolom 4 resulteert voor het jaar 1604 dan namelijk inderdaad een rentelast van ongeveer een miljoen.
- 1604 Op 24 februari en op 23 augustus werd besloten tot de verkoop van respectievelijk 300.000 en 200.000 gulden in los- en lijfrenten. Wederom is verondersteld dat de helft van deze leningen in losrenten tegen 8,3% werd geplaatst of op obligaties tegen dezelfde interest en de helft op lijfrenten tegen 14,3%.
- 1605 In oktober/november werd besloten om voor 100.000 gulden te verkopen aan los- en lijfrenten en 100.000 gulden 'op interest'. Weer werd verondersteld dat daarvan ongeveer 50.000 in lijfrenten tegen 14,3% werd geplaatst en 50.000 in losrenten tegen 8,3%.
- 1606 In juni 1606 werd besloten nogmaals door de steden voor 200.000 gulden aan lijfrenten tegen 14,3%, en 200.000 gulden aan losrenten tegen 7,1%, en nog 200.000 gulden op interest tegen 7% te laten verkopen.
- 1607-1609 Op 1 mei werd besloten om 1 miljoen te lenen op interest tegen 7% zonder verdeling vooraf over de steden, en desnoods deels tegen los- of lijfrenten. Op 17 juli werd besloten ook nog voor 300.000 pond op los- en lijfrenten te lenen en desnoods op interest. Op 4 september besloot men tot nogmaals 200.000 gulden op dezelfde wijze. Voor 1608 werden door Houtzager geen leningen aangetroffen. Als het gehele bedrag van 1,5 miljoen van 1607 tegen 7% was geplaatst dan zou dat geresulteerd hebben in de rentelast van ongeveer 1,4 miljoen die bekend is voor 1609. Het is aannemelijker dat in feite ook een deel in lijfrenten werd geplaatst en dat een deel niet geplaatst bleek te kunnen worden. Er is echter van afgezien om daar een schatting voor te maken.
- In september 1609 werd voorts aangekondigd dat alle obligaties moesten worden omgezet in losrenten en dat ze alleen nog 6 maanden als obligatie aangehouden konden worden tegen een rente van 6,25%. Wie daar niet mee instemde zou aflossing van zijn obligaties moeten accepteren.
- 1610 Besloten werd om 600.000 gulden, benodigd voor de oorlog tegen Gulik, te lenen door de verkoop van los- en lijfrenten tegen 6,25% en 12,5%. Geschat is dat 450.000 in lijfrenten werd geplaatst en 150.000 in losrenten.⁵⁸
- In mei werd besloten dat men lijfrenten tegen 12,5% zou gaan verkopen om met de opbrengst daarvan de gelden nog op interest uitstaande, af te lossen.
- 1611-1620 In 1611 werd, in aansluiting op het besluit van oktober 1609, besloten om de rente op alle losrenten te converteren naar 6,25%.⁵⁹ Ondanks de rentereductie steeg de rentelast tussen 1609 en 1621 niettemin van 1,4 miljoen naar 1,55 miljoen.⁶⁰
- Bovendien steeg, ondanks de verwoede pogingen van de Staten om obligaties om te zetten in losrenten, het bedrag 'op interest [d.i. op obligaties] gelicht' van 4.356.101 gulden in november 1609 tot 5.218.547 eind 1616 en tot 5.276.159 in november 1618.⁶¹ Kennelijk werd er tussen 1609 en 1616 dus per saldo toch weer ruim 860.000 op interest gelicht. Op grond daarvan is geschat dat er van 1611 tot en met 1615 per saldo gemiddeld ongeveer 172.000 per jaar werd geleend tegen 6,25%, en tussen 1616 en 1618 bijna 60.000 gulden.
- Het is voorts bekend dat de Republiek in 1616 meer dan drie miljoen bij elkaar moest krijgen om de 'pandsteden' Den Briel, Vlissingen, en Rammekens af te lossen die door Engeland bezet werden gehouden als onderpand voor de tussen 1585 en 1610 verstrekte leningen.⁶² Het daartoe benodigde bedrag was quote-gewijs over de provincies omgeslagen, wat voor Holland dus neergekomen zal zijn op ongeveer 1,8 miljoen gulden. Houtzager vermeldt dat Holland in april 1616 het besluit nam om het benodigde op te nemen door verkoop van lijfrenten op één leven tegen de penning 9 (11,1%) en door middel van losrenten of 'op interest' tegen 6,25%.⁶³ Er is geschat dat er voor 1,4 miljoen gulden in lijfrenten werd geplaatst en voor 0,4 miljoen in 6,25% schuld.

⁵⁸ Zie voorgaande noot!

⁵⁹ Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 133.

⁶⁰ Dormans, *Het tekort*, 47.

⁶¹ Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 132-134.

⁶² *Resolutiën der Staten Generaal*. Nieuwe Reeks 1610-1670. Tweede Deel 1613-1616, bew. door A.Th. van Deursen (Den Haag 1984) 620, 633, 664, 670.

⁶³ G. Parker, *The Dutch Revolt* (Harmondsworth 1979) 217.

Voorts vermeldt Houtzager zowel voor 17 augustus 1617 als voor 3 mei 1618 een besluit tot verkoop van 200.000 gulden op lijf- of zonodig op losrenten en/of interest, waarvan geschat is dat die voor drie kwart in lijfrenten tegen 11,1% en voor een kwart in 6,25%-schuld werden geplaatst.

Als nu de rentelastvermindering in 1612 ten gevolge van de interestreductie van 1611 op per saldo 190.000 gulden wordt geschat dan is het verloop van de rentelast tussen 1609 en 1621 in overeenstemming met de gegevens over de hoogte van de rentelast uit eigentijdse bronnen voor deze beide jaren.

1620 In het door Houtzager samengestelde overzicht van leningen aangetroffen in de resolutie van de Staten van Holland worden voor 1620 vijf resoluties vermeld met een totaal bedrag van 1,3 miljoen gulden aan leningen die bij voorkeur in lijfrenten à 11,1%, maar zo nodig ook in losrenten of obligaties tegen 6,25% geplaatst mochten worden. Gezien de ontwikkeling van de rentelast tussen 1620 en 1632 is geschat dat slechts 615.000 gulden daarvan daadwerkelijk in lijfrenten werd geplaatst.

1621-1632 Voor deze jaren zijn exacte bedragen aan leningen bekend uit een bron in het archief van raadpensionaris Cats.⁶⁴ Het bedrag voor 1621 lijkt hoog gezien het feit dat Houtzager slechts twee resoluties vermeldt met een besluit om 200.000 gulden op te nemen, en tevens bericht dat 'de negotiatie begint te faillieren (...) en dat het credit van het land begint te mangelen'.⁶⁵ De gedetailleerde bewaard gebleven en waarschijnlijk voor prins Maurits gemaakte financiële overzichten voor de jaren 1621 tot en met 1623 (zie hfdst. I.5.2 en Bijlage C) vermelden echter ook voor 1621 toch tenminste een bedrag van 727.905 gulden aan (vrijwillige) leningen. Voor 1622 en 1623 zijn de verschillen tussen de twee bronnen groter

	leningopbrengsten volgens NA Cats, inv.nr. 18	leningenopbrengsten volgens NA, Stadh. Secretarie, inv.nr. 732	1 minus 2	extraordinaris inkomsten volgens Stadh.Secr., inv.nr. 732 (zie bijlage C)	4 minus 3 (= kolom 4 in Tabel II.2)
	1	2	3	4	5
1621	917.951	727.905	190.046	877.968	687.922
1622	1.341.000	1.123.641	217.359	1.081.979	864.620
1623	2.295.624	539.342	1.756.282	2.171.550	415.268

Aan de bedragen uit het Catsarchief is de voorkeur gegeven, omdat die meer in overeenstemming waren met de ontwikkeling van de rentelast tussen 1620 en 1632. Het is aannemelijk dat het verschil te verklaren is uit gedwongen leningen. Daarom zijn de bedragen voor de extraordinaris inkomsten uit de staten over 1621-1623, in kolom 4 van II.2 met het hier vermelde verschil verminderd.

Het bedrag aan uitstaande lijfrenten tegen 11,1% bedroeg volgens de zogenaamde 'Opreekeninge' van Johan de Witt in 1632 8.647.125 gulden,⁶⁶ en volgens een in of kort na 1618 opgemaakte 'staat van alle los- en lijfrenten van Holland'⁶⁷ was dit bedrag in 1618 1.277.683 gulden. De toename van de hoogst-rentende schuld bedroeg dan tussen 1618 en 1632 per saldo dus 7.369.442 gulden. Hiervoor bleek dat men al in 1620 weer was begonnen met het op grote schaal plaatsen van leningen met een voorkeur voor plaatsing in lijfrenten. De beschikbare cijfers impliceren dat er tot 1632 gemiddeld per jaar per saldo maximaal ongeveer 615.000 gulden aan in lijfrenten uitstaande schuld tegen 11,1% bijkwam.⁶⁸

⁶⁴ NA, Cats, inv.nr. 18; zie ook Dormans, *Het tekort*, 46, die de complete tekst van dit lijstje publiceerde.

⁶⁵ Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 137. Voor meer berichten dat er in 1621, net als in 1618, op de Amsterdamse beurs een kredietcrisis heerste, onder meer ten gevolge van de verzwakking van het zilveragehalte van Poolse en Duitse munten in het begin van de Dertigjarige Oorlog, zie G.W. van Dillen, 'Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Verenigde Oost-Indische Compagnie', *Werken NEHA* 14 (Den Haag 1958) 67.

⁶⁶ Gepubliceerd in Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 39-40; het stuk vermeldt het bedrag voor alleen het Zuiderkwartier van 7.133.878 gulden; zoals hiervoor al uiteengezet is ervan uitgegaan dat dit 82,5% voor heel Holland was.

⁶⁷ NA, FH inv.nr. 852 'Staet van alle die los ende lijfrenten mitsgaders van die interessen [daarop] met welke die provincie van Hollandt ende Westvrieslandt int gemeen en dit quartier int particulier is bevonden belast te zijn'.

⁶⁸ N.B. Door middel van het uitzetten in een spreadsheet van alle bedragen die volgens de aannames voor deze tabel sinds 1599 aan lijfrenten waren verkocht (inclusief een bedrag 144.353 gulden dat volgens NA, FH inv.nr. 852 in 1598 nog uitstond aan oudere lijfrenten!) kon worden vastgesteld dat een sterfte van gemiddeld 2,1% per jaar geleid zou hebben tot een uitstaand

In de door Johan de Witt in 1667 opgestelde 'Opreekeninge, wat Hollant [sedert 1653 tot 1667] (...) is belast ende ontlast (...)'⁶⁹ wordt vermeld dat de uitstaande schuld van het Zuiderkwartier in 1632 37.308.056 gulden in losrenten en obligaties en 7.133.878 in lijfrenten was, waarop de rente toen resp. 6,25% en 11,1% bedroeg, dus in totaal 2.331.754 en 791.860 gulden, dus samen 3.123.614 gulden. De Witt hanteerde elders in dit stuk voor het aandeel van het Noorderkwartier in Hollands schuld het bekende percentage van 20,5%. Dat zou de totale rentelast in 1632 op 3.929.075 gulden brengen. Maar uit een betrouwbare bron in het archief Van der Hoop, blijkt dat de schatting voor het Noorderkwartier in ieder geval voor 1651 niet klopt. Dat aandeel bleek toen slechts 17,5% te zijn. Als dat ook in 1632 al gold, zou Hollands rentelast in dat jaar uitkomen op slechts 3.786.199 gulden.

Overigens blijkt ondanks de relatief grote bedragen aan leningen het tekort van het dan ontstane totaal aan inkomsten op het gereconstrueerde totaal aan uitgaven in veel jaren nog steeds aanzienlijk was (zie kolom 12). Het bericht dat het tekort in 1634 opgelopen was tot maar liefst 5,7 miljoen sluit daar in ieder geval wel min of meer bij aan.⁷⁰

1632-1647 Volgens De Witt's 'Opreekening' steeg de schuld in lijfrenten van het Zuiderkwartier tussen 1632 en 1647 van 7.133.879 gulden naar 7.513.704 gulden. Zoals gezegd ging De Witt voor zijn verdere berekeningen voor beide jaren voor het Noorderkwartier 'nae proportie' uit van een aandeel van 20,5% in het totaal, maar zijn voor 1651 en 1652 nauwkeuriger gegevens over de rentebetalingen in Zuider- en Noorderkwartier bewaard gebleven (zie Bijlage D), waaruit bleek dat het aandeel van het Noorderkwartier in Hollands rentelast toen nog slechts 17,5% was. Voorts bleek het totaal van de cijfers voor 1652 ongeveer 2% hoger te liggen dan De Witts cijfers voor 1652. Als voor 1647 ook wordt uitgegaan van 17,5% voor het Noorderkwartier en ongeveer 2% hogere bedragen, dan was de schuld in lijfrenten in heel Holland in 1647 9.289.670 gulden. De toename van de schuld op lijfrenten in vergelijking met 1632 in deze 15 jaar was dan dus 316.239 gulden, dus gemiddeld per jaar ruim 20.000 gulden.

De uitstaande schuld in losrenten en obligaties in het Zuiderkwartier in 1647 was volgens De Witts 'Opreekeninge' 92.255.577 gulden. Uitgaande van dezelfde aannames als hierboven komt de berekening van de totale rentelast in 1647 dan uit op op 6.734.225 gulden. De renteconversie van 6,25% naar 5% in 1640 moet voorts gepaard zijn gegaan met een verlaging van de rentelast op een schuld in losrenten en obligaties van 1,25% van 87.714.668 gulden dat is 1.096.433 gulden. Als nu voor de jaren 1635 tot en met 1646 het gemiddelde bedrag aan leningen op losrenten en obligaties - tot 1640 à 6,25% en nadien à 5% - inclusief de genoemde 20.000 gulden per jaar op lijfrenten, geschat wordt op de zeer forse som van 4.900.000 gulden gemiddeld per jaar, dan levert de daaruit voortvloeiende ontwikkeling van de rentelast de gewenste rentelast voor 1647 op.⁷¹

Hierbij moet worden aangetekend dat Houtzager in de resoluties van de Staten van Holland voor deze jaren nauwelijks of geen aanwijzingen trof over leningen op deze grote schaal. Hij vond alleen voor 1637 het besluit tot een lening van 1,8 miljoen, in 1640 ook 1,8 miljoen, in 1641 1,5 miljoen en in 1642 1 miljoen.⁷² Kennelijk legden de Gecommitteerde Raden in deze oorlogsjaren leningen dus nauwelijks meer aan de Statenvergadering voor.

bedrag aan lijfrenten in 1618 van 1.272.899 gulden. Dat bedrag zou dan goed in overeenstemming zijn met het bedrag dat volgens NA, FH inv.nr. 852 in 1618 nog in lijfrenten uitstond van 1.277.683 gulden (N.B. deze beide bedragen zijn exclusief de lijfrenten verkocht ten behoeve van de aflossing van de pandsteden). Om voor 1632 uit te komen op een bedrag 8.648.645 gulden aan dan nog uitstaande lijfrenten (inclusief die verkocht ten behoeve van de pandsteden, in overeenstemming met het uit de Opreekeninge van De Witt bekende bedrag van 8.647.125 gulden, zou echter een sterftcijfer van 1,82% moeten worden verondersteld. Als dit het meest aannemelijke sterftcijfer is dan zou dat impliceren dat de schattingen voor het aandeel van lijfrenten in de leningen tussen 1599 en 1618 gemiddeld ongeveer 4% te hoog is geschat. Als 2,1% een aannemelijker sterftcijfer is dan zou dat betekenen dat dat aandeel in de jaren tot 1632 gemiddeld ongeveer 3% te laag zijn geschat. (NB In het midden van de 19^e eeuw is het sterftcijfer voor de bevolking van 5 jaar en ouder in Holland ongeveer 1,5%.) Dit wijst er dus op dat de foutenmarge waarmee in deze schattingen rekening moet worden gehouden waarschijnlijk niet heel groot is.

⁶⁹ Gepubliceerd in Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 39-40.

⁷⁰ Dormans, *Het tekort*, 48.

⁷¹ Dormans, *Het tekort*, 65-66 had voor de jaren 1634 t/m 1647 een schatting van gemiddeld per jaar 270.000 gulden in lijfrenten en 4,7 miljoen in losrenten.

⁷² Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 145, 148, 149, 151, 152.

1647-1651 Op basis van de eerdergenoemde overzichten in het archief Van der Hoop kon worden vastgesteld dat in 1651 de rentelast op lijfrenten 954.545 gulden was. Ten opzichte van 1647 was er sprake geweest van een daling met 76.608 gulden, dus gemiddeld per jaar een vermindering van de lijfrentelast met 19.152 gulden. Als wordt geschat dat het bedrag aan nieuwe leningen tegen 5% in de jaren 1647 tot en met 1649 gemiddeld 1,6 miljoen per jaar was, dan resulteert voor 1651 de rentelast zoals die vastgesteld kon worden uit de genoemde stukken in het archief Van der Hoop.

1652 De rentelast was in 1652 volgens de overzichten in het archief Van der Hoop ten opzichte van 1651 gedaald, wat verklaard kan worden door het afsterven van lijfrenten, en kennelijk zijn er in 1651 geen nieuwe leningen afgesloten.

1652-1667 Houtzager trof ook voor 1652 en 1653 geen nieuwe leningen aan en voor de schatting van de rentelast is aangenomen dat er in deze jaren voor een zelfde bedrag aan lijfrenten afstierf als van 1651 op 1652.

In september 1653 werd besloten dat de steden elf maal het slot van de kohieren van de 1000e penning - ter waarde van ongeveer 400.000 gulden - zouden proberen te negotiëren op lijfrenten à 9,1%, maar zonodig op losrenten à 4%, dus in totaal een bedrag van 4,4 miljoen.⁷³ De rente daarop zou betaald worden uit de opbrengst van de 1000e penning, die vanaf 1655 elk jaar geheven zou gaan worden.

Voorts werd in 1655 besloten om de rente van 5% te reduceren tot 4%.⁷⁴ Het bedrag aan 5%-schuld kon berekend worden op basis van de overzichten in het archief Van der Hoop. Op basis daarvan kon worden vastgesteld dat de rentereductie tot een rentelastvermindering van bijna 1,2 miljoen gulden leidde. Tevens werd besloten om in de jaren daarna de rentereductie aan te wenden voor schuldaflossing (zie de negatieve bedragen in de kolom).

In 1659 was er zowel sprake van de afgesproken schuldaflossing, als daarnaast van twee leningen van resp. 325.000 gulden en 800.000 gulden op losrenten à 4%: de kolom geeft het saldo. In 1660 gold hetzelfde bij twee leningen van in totaal 1,6 miljoen.⁷⁵

Omdat in 1665 sprake was van een reserve van vijf miljoen, is aangenomen dat van 1661 tot en met 1665 de opbrengst van de rentereductie niet voor aflossing is gebruikt, maar voor de vorming van deze reserve.⁷⁶

In 1664 werd besloten tot een lening van een miljoen tegen 3%, waarop echter al spoedig toch 4% werd betaald.⁷⁷ In 1665 werd vier keer tot een nieuwe lening besloten, in totaal voor 2.366.666 gulden op lijfrenten à 8,5% en voor 4.633.334 gulden op losrenten à 4%.

In het Van der Hoop-archief bevond zich ook een overzicht voor 1665 - zij het een wat minder uitvoerig stuk dan de overzichten voor 1651 en 1652 - dat voor het Zuiderkwartier een totale rentelast van 4.742.269 gulden vermeldde. Als voor het Noorderkwartier nogmaals wordt uitgegaan van een aandeel van 17,5% zou dat wijzen op een totale rentelast van 5.748.205 gulden voor heel Holland. Deze rentelast is in overeenstemming met de rentelastontwikkeling die voortvloeit uit de overige vermelde gegevens voor deze periode, mits aangenomen wordt dat van de lening van 4,4 miljoen van 1653 slechts 1 miljoen op lijfrenten geplaatst kon worden en de rest op losrenten en obligaties, of dat wellicht niet de gehele lening geplaatst kon worden. Gezien de opzeggingen van grote bedragen op interest in augustus 1653 is het laatste wellicht het waarschijnlijkst.

1666-1668 Voor 1665 trof Houtzager vier resoluties met in totaal voor een bedrag van maar liefst zeven miljoen aan leningen, die men voor een derde in lijfrenten en voor twee derde in losrenten hoopte te kunnen plaatsen. Voor 1666 werd nogmaals een half miljoen voor een derde in lijf- en voor tweederde in losrenten vermeld, plus nog een half miljoen geheel in losrenten. Wat er bekend is over de rentelastontwikkeling in de jaren maakt het echter nogal onwaarschijnlijk dat deze leningen slaagden. Volgens de beschikbare gegevens daalde de rentelast in het Zuiderkwartier in 1668, 1669, 1670 van 4,64 naar 4,55 miljoen. Dus zelfs als het aandeel van

⁷³ Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 160.

⁷⁴ *Ibidem*, 165.

⁷⁵ *Ibidem*, 170-171.

⁷⁶ *Ibidem*, 176.

⁷⁷ *Ibidem*, 173 en 175.

het Noorderkwartier op 20,5% geschat zou kunnen worden dan was de totale rentelast in Holland in 1668 toch nooit meer dan ongeveer 5,8 miljoen. Dat zou betekenen dat er van de beoogde acht miljoen aan leningen in feite nauwelijks 2 miljoen tegen 4% geplaatst kan zijn en in feite is het aannemelijker dat het nog minder geweest moet zijn. Een aanwijzing dat er in 1666 problemen waren bij de plaatsing van leningen is in ieder geval dat Dordrecht klaagde dat men niet in staat was om de gewone stedelijke quote van 8% in de leningen geplaatst te krijgen, en ook dat er voorstellen gedaan werden om leningen meer ten laste van de admiraliteitskantoren en de ontvanger-generaal van de Generaliteit te gaan brengen.

Kolom 6 Totaal inkomsten

Deze kolom bestaat uit de som van de kolommen 1 tot en met 5.

1572-1573 N.B. Het totaal voor deze beginjaren is exclusief enkele nog niet genoemde ontvangsten in het Noorderkwartier zoals die vermeld staan in de rekening van Maarten Ruychaver, thesaurier in het Noorderkwartier, lopend van (ongeveer) september 1572 tot september 1573, met een totaal bedrag aan ontvangsten van 141.937 Hollandse ponden.⁷⁸

Kolom 7 Oorlogslasten

1575-1579 De vroegste indicatie over wat er door Holland sinds de eerste 'vrije' Statenvergadering in Dordrecht van juli 1572 aan de oorlog besteed werd, biedt wederom de rekening van Franchoy van Valckesteyn als 'tresorier van de oorlog van Holland' van 1 juni 1573 tot eind juli 1574. Voor 'Duitse knechten, Franssen, Schotten, Engelschen, ruitelij, tractementen etc.' wordt daar een bedrag vermeld van 396.714 gulden, dus ongeveer 30.000 gulden per maand. De 'Memorie van 1755' (f16r) vermeldt dat de prins de Staten van Holland in november liet weten dat er 'méér' nodig was. Hij verzocht hen om voortaan 45.000 gulden per maand beschikbaar te stellen, waarmee zij voor vier maanden accoord gingen. Al in maart 1575 werd vervolgens besloten dat de prins over 100.000 gulden per maand voor de oorlog moest kunnen beschikken, waarvan 55% te leveren door Hollands Zuiderkwartier, 22,5% door Hollands Noorderkwartier en 22,5% door Zeeland, dus voor Holland 77.500 per maand. Het maandbedrag voor de prins werd in april alweer verhoogd tot 104.000 gulden, waarvan dus door Holland 80.600 gulden.⁷⁹ Dat leidde voor 1575 tot de schatting van 889.800 gulden. Hollands consenten in de oorlogslasten in de jaren 1580 tot en met 1583 bleken te variëren van nog geen 50.000 per maand tot meer dan 90.000 per maand (zie hierna). Voor de jaren 1576 tot en met 1579, waarvoor geen verdere gegevens beschikbaar waren, is in aansluiting daarop gekozen voor de ruwe schatting van 0,9 miljoen gulden per jaar.

1580-1586 Het overzicht in het archief Van Oldenbarnevelt opgenomen in Bijlage A vermeldt nauwkeurig Hollands consenten per maand in de ordinarij en extraordinarij oorlogslasten, waarop de in de tabel opgenomen jaarbedragen zijn gebaseerd.

1586-1670 Alle bedragen voor de door Holland betaalde oorlogslasten vanaf 1586 zijn in beginsel gereconstrueerd op basis van de bedragen die Holland moest opbrengen op de staten van oorlog en in de extraordinarij consenten van de Staten Generaal.⁸⁰ Dat bedrag werd vervolgens - met uitzondering van de hierna nog te bespreken jaren 1586 tot en met 1598 - gecorrigeerd voor wat door Holland in werkelijkheid was betaald. Dat was mogelijk met behulp van een in, of kort na, 1724 opgemaakte 'Balance van Betalingen bij de provincie van Hollandt en Westvrieslant op de volgende jaren gedaan'. Deze bood een overzicht van wat Holland sinds 1587 tot en met 1724 naar eigen oordeel 't'over' en 'te weijnigh' had betaald op zijn quote in de generaliteitslasten.⁸¹ Volgens dit overzicht werd er in deze periode in totaal

⁷⁸ N.J.M. Dresch, 'Rekening van Maerten Ruychaver, thesaurier in het Noorderkwartier, 1572-1573', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 49 (1928); met dank aan dr. Manon van der Heijden; het bedrag aan uitgaven is 141.818 Hollandse ponden..

⁷⁹ NA, ms. J. Smit, 'De ontvangers-particulier' (ongepagineerd).

⁸⁰ Zie hoofdstuk IV.1.

⁸¹ NA, Van der Hoop, inv.nr. 93; ik ben dank verschuldigd aan John Stapleton, Ohio State University, die mij op deze bron attent maakte.

24.421.161 gulden 'overbetaald' en 3.319.481 gulden te weinig betaald. Van 1587 tot en met 1628 werd er volgens deze bron in totaal bijna 11 miljoen 'overbetaald' en bijna 2,5 miljoen te weinig.

Tracy publiceerde voor de jaren 1586 tot en met 1598 voor zowel de 'geconsenteerde' als de werkelijk betaalde oorlogslasten cijfers die enigszins afweken van wat met behulp van deze 'Balance' van 1724 kon worden gereconstrueerd. Zijn bedragen voor Hollands *consenten* weken slechts miniem af - gemiddeld minder dan 0,1% - van de reconstrueerbare bedragen voor de consenten. De bedragen voor wat er *daadwerkelijk* was betaald weken veel sterker af van de gereconstrueerde bedragen, althans op jaarbasis. Het verschil tussen beide voor wat betreft de som aan uitgaven over de veertien jaren tesamen bleek echter slechts ongeveer 0,5% te zijn. Tabel II.4.5 biedt de bedragen uit Tracy's bron⁸² - die ook opgenomen werden in tabel II.2 - in vergelijking met de resultaten van de hierboven uiteengezette reconstructiemethode.⁸³

Tabel II.2.5 Werkelijk door Holland betaalde generale lasten, 1586-1599

	werkelijk betaald volgens reconstructie op basis van de 'Balance' van 1724	werkelijk betaald volgens contemporaine bron (NA 3.01.14, Van Oldenbarnevelt, inv.nr. 187)	verschil
1586	1.943.291	1.863.739	79.552
1587	2.220.760	3.490.956	- 1.270.196
1588	1.927.542	1.944.141	-16.599
1589	1.927.542	890.504	1.037.038
1590	1.863.291	2.048.531	-185.240
1591	2.056.045	1.992.497	63.548
1592	2.120.297	1.963.984	156.313
1593	2.184.548	2.195.719	-11.171
1594	3.580.081	2.605.852	974.229
1595	1.300.989	2.167.610	-866.621
1596	2.813.091	2.810.299	2.792
1597	3.131.388	3.018.830	112.558
1598	2.714.871	2.939.941	-225.070
1599	4.610.032	4.285.079	324.953
Som	34.393.768	34.217.682	176.086
		verschil in %	0,5%

Voor de periode 1587-1628 waren de bedragen in de 'Balance' van 1724 per *jaar* opgegeven, zonder uitsplitsing naar *soort*.⁸⁴ Voor de periode na 1628 waren het bedragen voor meerdere jaren tegelijk per *soort*. Het grootste bedrag aan 'overbetalingen' in laatstgenoemde periode was dat ten behoeve van de admiraliteiten van in totaal bijna 7,9 miljoen. Het grootste bedrag bij het te weinig betaalde betrof de bijna 0,9 miljoen aan 'defroyementen in de Generaliteijt en de vereringen ende uitheemse ambassadeurs metten extraords besendingen vanwege de Generaliteijt te doen' in de jaren van 1653 tot 1667. Holland is in die jaren kennelijk

⁸² Zijn verwijzing bevat een drukfout: niet NA 3.01.134, inv.nr. 187 (dit nummer bestaat niet), maar NA 3.01.14, inv.nr. 187.

⁸³ Bij raadpleging van de bron bleek dat in de kolom met de kop 'sum credited as paid by Holland' in Tracy's tabel enkele fouten waren geslopen; deze zijn hier gecorrigeerd.

⁸⁴ Dr. Michiel de Jong deed ons mee dat zich in NA, Oldenbarnevelt, inv.nrs. 204-227 en 229 nog 'Staten-sommier op de betalingen in de quote op de consenten voor de generaliteit' bevinden over de jaren 1586-1607, 1609, 1610, 1615 en 1617 met nader gespecificeerde uitgaven.

eigenmachtig gestopt met het meebetalen aan deze kosten, omdat het in de jaren 1621 tot 1652 in totaal een bedrag van bijna 0,7 miljoen had 'overbetaald' op dit soort posten.⁸⁵

Voor de jaren 1621 tot en met 1623 kunnen de aldus verkregen bedragen vergeleken worden met de exacte gegevens over wat er aan de oorlog betaald was in de staten over deze jaren die in de Stadhoudelijke Secretarie werden aangetroffen (zie Bijlage C).

	Hollands generale lasten volgens bovenstaande reconstructie	Hollands generale lasten volgens de staten in NA, Stadh. Secr. 732	verschil
1621	7.269.383	7.207.076	62.307
1622	8.199.919	8.122.950	76.969
1623	8.148.395	7.816.060	332.335

De werkelijke betalingen op de generale lasten van Holland waren in deze jaren dus (iets) lager geweest dan wat de gemaakte reconstructie suggereert. Het lijkt er op dat in de 'Balance van 1724' door Holland nauwkeuriger is geadministreerd wat het in vergelijking met andere gewesten 'overbetaalde' voor de vloot dan wat het in vergelijking met de geconsenteerde bedragen te weinig betaalde voor het leger. Het vermoeden ligt dan voor de hand dat de gereconstrueerde bedragen voor de oorlogsuitgaven wellicht ook in andere jaren in de regel te hoog zijn.

Bij het bovengenoemde bedrag aan 'overbetalingen' voor de admiraliteiten van bijna 7,9 miljoen was de periode niet nader gespecificeerd. Omdat in de 'Balance' pas voor de periode 1689 tot 1697 opnieuw een bedrag voor de 'extraordinaris equipagien', dus voor de admiraliteiten, werd genoemd - in die jaren echter geen 'overbetalingen' meer, maar ruim 10 miljoen 'te weinig' - is ervan uitgegaan dat de 7,9 miljoen betrekking had op de periode 1629 tot en met 1688. Het daaruit resulterende gemiddelde per jaar was 130.844 gulden. Dat was een orde van grootte die aansloot bij wat kon worden afgeleid uit andere bronnen over 'overbetalingen' door Holland ten behoeve van de vloot in deze periode. Voor de jaren 1652 tot en met 1667 beschikten we daarover namelijk ook nog over de volgende gegevens:⁸⁶

Tabel II.2.6 Door Holland tussen 1652 en 1668 'overbetaald' op extraordinaris petitie ten behoeve van de vloot

periode	1652 t/m 1660	1664 t/m 1667
aantal extraordinaris petitie tbv de vloot	12	30
totaal door Holland te betalen bedrag op deze petitie	10.644.717	24.590.761
aantal door Holland afgegeven betaalordonnantie	134	174
totaal bedrag van de door Holland afgegeven betaalordonnantie	11.243.165	25.364.961
totaal door Holland 'overbetaald' op deze petitie	598.448	774.200
gemiddeld per jaar 'overbetaald'	31.497	193.550

Voor alle andere bedragen aan 'over- of onderbetalingen' over meer dan één jaar is uitgegaan van het gemiddelde per jaar voor de periode waarop ze betrekking hadden. Alleen ten aanzien van het bedrag van bijna 3 miljoen gulden aan 'te pretenderen intrest van capitalen tsedert anno 1609 tot anno 1624 verstrekt voor de fransche troupes volgens de acte van indemniteit

⁸⁵ 'De provincie van Hollandt heeft in voorsz 32 jaren alle de defroyementen en deputatien buytenslands alleen betaelt en nademael inden jare 1653 vanwege deselve provincie seer ernstig is gedoleert de groote overbetalingen gedurende voorsz tijden.'

⁸⁶ NA, RvS nr. 2117 I 'Liquidatie van de extra-ordinaris equipagie ter zee vande Ed. Ho. Mo. Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt beginnende metten jare 1652 tot 1660 inclus.' Ik ben bijzonder veel dank verschuldigd aan dr. V. Enthoven die mij alle door hem verzamelde gegevens waarop deze tabel is gebaseerd bereidwillig afstond. Dit archiefbestand bevat ook gegevens over de 'over- en onderbetalingen' door de andere provincies.

van HHM dd. 20-6-1609 en de staet van interessen daervan gemaect' werd besloten om dat niet mee te rekenen, omdat dit geen werkelijke uitgaven, maar gedeerde inkomsten betrof. In de elektronische database zijn voor de gehele periode 1587-1724 de saldo's van het aldus berekende te veel en te weinig betaalde per jaar opgenomen.

Voor de jaren 1665 en 1666 dient een bijzondere kanttekening te worden geplaatst. Voor deze jaren zouden de bedragen voor de generale lasten volgens de genoemde reconstructiemethode uit zijn gekomen op maar liefst respectievelijk 17.245.253 en 9.506.279 gulden. Voor het jaar 1665 was er naast een bedrag van ruim 6 miljoen gulden op de ordinaris staat van oorlog ook nog sprake van bijna 7 miljoen op de extraordinaris staten van oorlog en van bijna 23 miljoen aan extraordinaris petities voornamelijk voor de vloot. Dat is dus in totaal een bedrag van bijna 36 miljoen en Hollands quote daarin zou dan voor 1665 dus maar liefst bijna 21 miljoen gulden zijn geweest. Inderdaad waren in verband met de Derde Engelse Zeeoorlog (1665-1667) uitzonderlijk veel en zware petities voor de vloot gedaan.⁸⁷

datum petitie	doel	bedrag petitie	aandeel Holland
1660 t/m 1663	-	-	
17-05-1664	equipage van 30 schepen	1.000.000	
04-08-1664	equipage	6.000.000	
30-09-1664	aanbouw 24 schepen en inkoop kanon	2.000.000	
27-10-1664	equipage 18 schepen	1.500.000	
		10.500.000	6.122.550
		0	
03-01-1665	equipage van 72 schepen	7.000.000	
09-02-1665	equipage 20 schepen en huur 14 à 15 schepen	2.400.000	
14-03-1665	aanbouw 24 schepen	2.000.000	
17-11-1665	tot suppletie aanbouw	2.000.000	
17-11-1665	equipage	9.000.000	
		22.400.000	13.061.440
		0	
06-07-1666	aanbouw 12 schepen	2.000.000	1.166.200
10-06-1667	equipage	9.400.000	5.481.140

Volgens het in hoofdstuk I genoemde overzicht van achterstallen op de consenten over 1665 en 1666 was het over deze twee jaren door de gewesten *geconsenteerde* bedrag op de petities voor de oorlog ter zee gezamenlijk echter geen 24,4 miljoen, zoals in deze tabel, maar 23,1 miljoen en het geconsenteerde bedrag voor de oorlog te land over 1665 en 1666 was volgens deze zelfde bron slechts bijna 6,6 miljoen gulden in plaats van de gevraagde in totaal 13 miljoen geweest. Voor leger en vloot gezamenlijk was er over deze twee jaren dan in totaal dus 29,7 miljoen geconsenteerd, wat dus voor Holland over deze twee jaren op een totaal van bijna 17,3 miljoen voor leger en vloot gezamenlijk zou moeten wijzen. Holland had volgens deze zelfde bron bovendien op dat moment op de petities ter zee nog een achterstand van 1.785.033 gulden, op die te land van 854.991 gulden.⁸⁸ Dat betekent dat er in die twee jaren daadwerkelijk niet meer dan 14.657.637 werd betaald, dus gemiddeld per jaar 7.328.819 gulden. Voor deze jaren is het realistischer geacht om dit bedrag in de tabel op te nemen.

Deze gegevens versterken de gedachte dat het in kolom 12 te constateren verschil tussen het totaal aan inkomsten en uitgaven in de periode als geheel wellicht te verklaren is uit het feit er in werkelijkheid minder op de oorlogslasten is uitgegeven is dan de geboden cijfers suggereren.

⁸⁷ Een overzicht van 'Petitien tot subsidie er admiraliteitscollegien' 1647-1794 is te vinden in NA, Admiraliteitscolleges collectie Bisdom, inv.nr. 89; ik ben dank verschuldigd aan drs. C.O. van der Meij, die mij bereidwillig een afschrift van dit overzicht ter beschikking stelde.

⁸⁸ Zie tabel I.3.

Kolom 8 'Huislasten'

- 1575-1585 De eerste schatting voor de gelden die Holland nodig had, buiten die voor de consenten in de oorlogslasten, 'voor diverse lasten, *zowel voortvloeiend uit de oorlog* [curs. van ons] als overige', betreft het jaar 1585. Het bedrag wordt voor dat jaar geschat op 'meer dan 200.000 gulden' en daarbovenop nog 50.000 gulden voor fortificaties. Omdat in dat jaar de oorlogslasten aanmerkelijk hoger lagen dan in de jaren vóór 1584, is aangenomen dat ook dit bedrag in 1585 aanmerkelijk hoger lag dan in de jaren voordien. Voor die jaren is daarom een grove schatting van slechts 150.000 gulden aangehouden.
- 1586-1609 De gegevens uit de begroting voor 1586 (zie Bijlage B) leidden tot een maximale schatting aan lasten, buiten oorlogslasten en rentelast, van 412.728 gulden. Omdat de eerstvolgende schatting voor de huislasten van 600.0000 gulden pas beschikbaar is voor 1604, is voor de tussenliggende jaren uitgegaan van een grove schatting van aanvankelijk ongeveer 400.000 gulden, wat later 500.000 en nog wat later 600.000 gulden. De schatting voor 1604 is afkomstig uit een bijlage bij de gedrukte zgn. *Remonstrantie* van Johan van Oldenbarnevelt uit 1618, waarin staat dat Holland toen 5,6 miljoen per jaar in de petities van de Raad van State moest opbrengen, terwijl de middelen in totaal niet meer dan ongeveer 5 miljoen bedroegen. De bron constateert dat dit 2,2 miljoen te weinig was, omdat ook nog ongeveer een miljoen nodig was voor de rentelast op Hollands schuld en nog 'omtrent 600.000 guldens aan logis- en vrachtgelden etc.' Van Oldenbarnevelt deelde voorts mee, dat Hollands particuliere lasten bij het sluiten van het Twaalfjarig Bestand twee miljoen bedroegen. Bij een rentelast van toen ongeveer 1,4 miljoen schatte hij dus ook voor 1609 de huislasten op ongeveer 0,6 miljoen.⁸⁹ Dat maakt het aannemelijk dat een schatting van 600.000 gulden er ook voor de andere jaren niet erg veel naast zal zijn.
- 1610-1623 Uit de bewaard gebleven staten voor 1621-1623 (zie Bijlage C) is bekend dat de 'domestique lasten' in deze jaren - inclusief de rentelast - respectievelijk 2.136.142, 2.263.374 en 2.492.561 gulden bedroegen. Omdat de rentelast in die jaren geschat kan worden op respectievelijk 1.550.622, 1.661.740 en 1.748.899 gulden (zie hieronder) resteerden voor de huislasten exclusief de rentelast, de in de tabel opgegeven bedragen.
- 1624-1630 Volgens een staat uit 1625⁹⁰ bedroegen de huislasten inclusief de rentelast toen 2.886.200 gulden, waarna de schatting van de rentelast wederom resulteerde in de schatting voor de huislasten exclusief rentelast. In aansluiting daarop zijn ze voor 1624 op 700.000 gulden gesteld. De rentelast in 1626 kan geschat worden op bijna 2,4 miljoen (zie onder). Weliswaar worden in een staat voor dat jaar⁹¹ de huislasten inclusief rentelast begroot op slechts 3 miljoen, wat dan voor de huislasten dus zou resulteren in ongeveer 0,7 miljoen, maar daar wordt uitdrukkelijk bij aangetekend: 'na adevenant vant voorleden jaar; doch sullen dezelve apparent meer belopen ter aensien van de fortificatien en de penninghen op intrest gelicht'. Dus voor 1626 lijkt een schatting van ongeveer 800.000 gulden plausibel. Voor 1627 tot en met 1629 is weer 700.000 gulden aangehouden.
- In een staat in het archief van raadpensionaris Cats worden de huislasten inclusief rentelast voor 1630 geschat op 4,2 miljoen. Omdat de rentelast voor dat jaar geschat kan worden op 3,3 miljoen resteert voor de huislasten voor dat jaar 0,9 miljoen.
- 1631-1634 In een staat van de inkomsten en lasten van Zuiderkwartier en Noorderkwartier in het zelfde archief voor 1634 staan voor de huislasten inclusief rente bedragen vermeld van respectievelijk 3.890.751 en 1.004.364 gulden, dus in totaal 4.895.115 gulden, terwijl de rentelast voor dat jaar geschat kan worden op ongeveer 4,4 miljoen. Daarmee resteert voor de huislasten voor dat jaar ruim 0,5 miljoen gulden. Ter aansluiting op de 0,9 miljoen gulden voor 1630 zijn voor de tussenliggende jaren bedragen van 0,8, 0,7 en 0,6 miljoen gulden geschat.

⁸⁹ Dormans, *Het tekort*, 64.

⁹⁰ N. Stellingwerff en S. Schot, *Particuliere notulen van de vergaderingen der Staten van Holland 1620-1640*, deel III (Den Haag 1987) 72.

⁹¹ NA, GRZK, inv.nr. 3987 'Staet van incomsten en lasten van de Provincie van Holland en Westvriesland, soo ordinaris als extraordinaris so oock van lasten voor den jaere 1626'.

- 1635-1652 Voor de jaren 1640 en 1650 zijn uitvoerige gegevens over de huislasten beschikbaar (zie hoofdstuk V hierna). Ook voor de jaren 1651 en 1652 zijn uit de bewaard gebleven overzichten van alle ontvangers-rekeningen voor die jaren (zie bijlage C) nauwkeurige bedragen voor het betaalde bekend. In aansluiting daarop en op het bedrag voor 1634 is voor alle jaren daartussen een bedrag van 500.000 gulden geschat.
- 1653-1668 Ook voor 1660 zijn uitvoerige gegevens beschikbaar (zie hoofdstuk V hierna). Voor 1665 wordt voor de huislasten in het Zuiderkwartier in het overzicht van ontvangersrekeningen in tabel I.4.4 een bedrag van 421.580 gulden genoemd. Tijdgenoten schatten het aandeel van het Noorderkwartier op 2/9 van het totaal (zie tabel V.5.1 postnr 436), dat dan op 542.031 zou komen. Voor de overige jaren heeft dat geleid tot een schatting van 550.000 gulden.

Kolom 9 Rentelast

- 1572-1575 Van 1572 tot en met 1574 werd geen rente uitbetaald.⁹² In 1566 had Hollands rentelast 59.685 gulden bedragen⁹³ en in 1568 was nog 150.000 pond op renten geleend, en vervolgens in 1569 weer 150.000 pond 'tegen de penning 12 en 16'. In 1570 was besloten om nogmaals 88.000 pond aan renten te verkopen. Dus in totaal was de schuldenlast na 1566 nog met 388.000 gulden toegenomen, terwijl voorts bekend is dat in 1571 de rente op alle (los)renten werd geconverteerd naar 6,25%.⁹⁴ Omdat op de lening van januari 1569 in augustus al twee derde binnen was in de vorm van losrenten en men toen verwachtte het restant ook spoedig bij elkaar te hebben, is aangenomen dat het grootste deel van deze leningen de vorm van losrenten had, dat maximaal een kwart van het totaalbedrag geplaatst werd in de vorm van lijfrenten tegen 16,67%, en dat het gezien het grove karakter van deze schatting niet zinvol was om afzonderlijke schattingen maken van de omvang van de rentelastvermindering ten gevolge van het afsterven van lijfrenten. Deze aannames impliceerden voor een verhoging van de rentelast met (maximaal) 34.357 gulden ten opzichte van het bedrag voor 1566. Omdat voorts bekend is dat in mei 1575 besloten werd om 1 jaar rente uit te betalen van de inmiddels drie jaar achterstallige renten, werd het resulterende bedrag pas voor dat jaar voor het eerst in de tabel opgevoerd.
- 1576-1577 In juli 1577 werd besloten om achterstallige provinciale renten aan de hoofdsom toe te voegen en daarover 6,25% rente te beloven.⁹⁵ Aangenomen is dat in 1576 wederom (vrijwel) geen renten werden betaald en dat het bedrag aan achterstallige renten dus vier maal het rentebedrag van 1575 was en dat de rentelast ten gevolge van dit besluit dus steeg met ongeveer 23.511 gulden.
- 1578-1585 Aangenomen is dat de interest van 12% op de in de bewaard gebleven rekening van Hollands ontvanger-generaal Van Mierop vermelde lening van 35.000 gulden in 1583 tot de aangegeven verhoging rentelast had geleid,⁹⁶ en dat de repartities op interest over de steden van de jaren daarna tot navenante renteverhogingen in de jaren nadien hadden geleid.
- 1586 In de begroting voor 1586 werd het bedrag aan 'loss ende lyffrenten, sulcx de betalingen jaerlicx moet worden gedaen, daer inne begrepen syn de betalingen van omtrent 6000 pond tsiaers van dubbele jaeren' geraamd op 120.000 pond per jaar. Daarbij stond de aantekening dat daarin voor een deel voorzien zou worden door 'de cortinghe vande renten van elcke gulden 3 stuvers van lossrenten ende van lyffrenten 1 stuver', waarin 'eyntelyck en is geaccordeert' en waarvan de opbrengst begroot werd op 15.000 pond. Dus in feite werd in 1586 slechts 105.000 pond aan renten uitbetaald, waar echter dus zoals hiervoor uiteengezet, vermoedelijk nog een flink bedrag aan interest bovenop kwam.
- 1587-1599 De rente op een groot deel van de bedragen die tussen 1572 en 1587 binnen de steden waren geleend voor de kosten van de Opstand, was tot 1587 ten laste van de steden gebleven. In januari 1587 werd echter besloten dat de provincie alle losrenten ten laste van de steden zou overnemen. De schuld van de provincie werd daardoor vanaf 1588 1,5 miljoen gulden groter

⁹² Tracy, 'The taxation system', 120.

⁹³ Tracy, 'The taxation system', 117.

⁹⁴ Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 118-120.

⁹⁵ Ibidem, 121.

⁹⁶ NA, RtA, inv.nr. 352.

tegen 8,3% rente, dus de rentelast werd toen met 124.500 gulden vermeerderd.⁹⁷ Daarnaast is er dus van uitgegaan dat een repartitie op interest van ongeveer 450.000 gulden in 1587 tot een verhoging van de rentelast in 1588 moet hebben geleid.

De gegevens over de renten en de opbrengst van de rentebelasting van 1586 maken het aannemelijk dat het uitstaand bedrag aan lijfrenten toen ongeveer 30.000 was. Voor de jaren nadien is aangenomen dat de daaruit voortvloeiende rentelast per jaar met een bedrag van gemiddeld ongeveer 400 gulden zal zijn afgenomen ten gevolge van overlijdens. Dat leidt namelijk in combinatie met de rentelastverhoging die het gevolg geweest moet zijn van de lening van 1598 voor 1599 tot een rentelast die in overeenstemming is met de daarover beschikbare gegevens.

- 1599 Uit de Memorie van 1755 is namelijk voor 1599 bekend dat de 'huislasten' inclusief de rentelast toen 900.000 gulden beliepen. Als 500.000 gulden een redelijke schatting is voor de huislasten exclusief rentelast (zie hierboven) dan zou dat dus op een rentelast van ongeveer 400.000 gulden wijzen.
- 1600-1604 Het eerste jaar waarvoor een contemporaine schatting voor alleen de rentelast beschikbaar is, is 1604. Zoals hierboven al vermeld bevat de *Remonstrantie* van Oldenbarnevelt een bijlage uit 1604 waarin die toen al op maar liefst één miljoen werd begroot. In de toelichting bij kolom 5 met de leningen is aangegeven waarom het bedrag hier geschat is op 950.000 gulden.
- 1604-1609 Voor 1609 is een contemporaine schatting voor de rentelast van 1,4 miljoen bekend. De redeneringen waarop de reconstructies van de rentelast in deze jaren zijn gebaseerd, zijn te vinden in de toelichtingen bij de bedragen voor de gedwongen en vrijwillige leningen in de kolommen 4 en 5 hierboven
- 1610-1668 Het eerste jaar na 1609 waarvoor een op bronnen gebaseerde schatting beschikbaar is, is het jaar 1620. Door Dormans is op goede gronden betoogd dat het bedrag van 1.550.622 gulden dat in het leningenoverzicht in het archief van raadpensionaris Cats werd aangeduid als 'Reeds van oude jaren tot 1620 inclus (...)' door Holland op interest en rente gelicht' in feite moet slaan op wat er in dat jaar aan interest en rente moest worden betaald.
- Ook de redeneringen waarop de reconstructies van de rentelast in deze jaren zijn gebaseerd, zijn alle te vinden in de toelichtingen bij de bedragen voor de gedwongen en vrijwillige leningen in de kolommen 4 en 5 hierboven.

Kolom 10 Totaal uitgaven

Deze kolom bestaat uit de som van de kolommen 7 tot en met 9.

Kolom 11

De verschillen tussen de gereconstrueerde inkomsten inclusief de leningen en de gereconstrueerde uitgaven zijn op jaarbasis soms aanzienlijk. Toch lijkt het resultaat van de reconstructie voor de periode als geheel niet onbevredigend. Het verschil tussen het totaal aan inkomsten en uitgaven voor de gehele periode van de reconstructie bedraagt immers slechts 0,7%. Daar dient echter wel aan toegevoegd te worden dat bij een beperking tot de vroegste jaren van de Opstand, bijvoorbeeld de jaren voorafgaand aan het in 1609 gesloten Twaalfjarig Bestand, het op dezelfde wijze berekende verschil zou oplopen tot ongeveer 2%.

De oorzaak van de verschillen op jaarbasis zal vaak zijn geweest dat leningen die in een bepaald jaar werden uitgeschreven pas in de loop van het jaar daarop voltekend raakten of dat belastingen traag binnenkwamen, of dat uitgaven waarin voor een bepaald jaar was geconsenteerd in feite pas in een later jaar werden gedaan.

Voor de periode 1575 tot 1610, voor welke jaren het totale tekort neerkwam op bijna drie miljoen gulden, lijkt de meest aannemelijke verklaring dat er in feite meer inkomsten waren dan hier vermeld. Te denken valt aan:

- 1) de inkomsten uit domeinen, en in beslag genomen geestelijke goederen en wereldlijke goederen van personen die Spanje trouw waren gebleven; de rekening van ontvanger Van der Laen uit 1574 vermeldt bijvoorbeeld een bedrag van 74.512 gulden aan ontvangsten uit de domeinen e.d.; de rekening van Ruijchaver over 1573 in het Noorderkwartier vermeldt 6.697 gulden aan gelden

⁹⁷ Tracy, 'Keeping the wheels of war turning', 139 en 147, en Houtzager, *Hollands lijf- en losrenteleningen*, 122-123.

ontvangen uit handen van de rentmeesters van de domeinen en 6.215 gulden uit handen van rentmeesters van de geannoteerde goederen;⁹⁸

- 2) de muntontwaardingen van 1573 en 1575, waarvan verondersteld wordt dat die de Staten van Holland van 1573 tot en met 1578 in totaal ongeveer 1,25 miljoen gulden hebben opgeleverd⁹⁹; deze schatting lijkt in ieder geval niet te hoog te zijn, gezien het feit dat volgens de rekening van Ruijchaver 'het stempelen vanden gelde binnen Delff, Alckmaer, Hoorn, Enchuysen, Edam, Monickendam en Medemblik' tussen 5 maart en 3 oktober 1573 alleen al 26.282 gulden had opgeleverd en gezien het feit dat het Noorderkwartier in de beginjaren van de Opstand goed was voor ongeveer een kwart van de inkomsten van Holland (zie tabel II.2.2 hierboven); met name de grote tekorten in de jaren 70 zijn dus ongetwijfeld voor een niet onbelangrijk deel met behulp van deze maatregel bestreden.

Voor de jaren na 1609 lijkt het het meest aannemelijk dat de verklaring moet worden gezocht in geringere werkelijke uitgaven dan Holland verondersteld werd gedaan te hebben. Holland administreerde vermoedelijk nauwkeuriger wat het, met name op de vloot, had 'overbetaald', dan wat het aan kosten voor de verdediging te lande te weinig betaalde.¹⁰⁰

⁹⁸ Tracy, 'Emigré and ecclesiastical property', vroeg aandacht voor deze inkomstenbron; voor een weerlegging van zijn nadruk op het belang daarvan zie Fritschy, 'A financial revolution reconsidered'.

⁹⁹ H.E. van Gelder, *De Nederlandse munten* (Utrecht 20002) 89-91; met dank aan drs. A. Pol van het Munt- en Penningkabinet te Leiden.

¹⁰⁰ Vgl. het slot op de toelichting bij kolom 7 met de generale lasten.